

**ÖZBEGISTAN RESPUBLIKASYNYŇ ÝOKARY WE ÝÖRITE
ORTA BILIM MINISTRLOGI
BERDAK ADYNDAKY GARAGALPAK DÖWLET
UNIWERSITETI
GARAGALPAK FILOLOGIÝASY FAKULTETI
TÜRKI FILOLOGIÝA KAFEDRASY**

Fakultet dekany:

_____ dots. Turdybaew K.

«_____» _____ 2012-nzi ýyl

5220100 – filologiýa we dilleri okatmak (türkmen filologiýasy)
bakalawr ýönelişiniň 4-kurs talyby Gurbannazarowa Gurbangüliň
«Türkmen we garagalpak klassyk edebiýatynda çeper forma we žanrlar
tipologiýasy» mowzugyndaky

Gutardyş kesplik işi

Goramaga rugsat berildi

Türki filologiýa kafedrasynyň

Ylmy ýolbaşçy:

müdiri:

_____ dots. Turdybaew K.

_____ Adilowa G.

«_____» _____ 2012-nzi ýyl.

NÖKÜS - 2012

Döwlet Attestatsiýa Komissiýasynyň

KARARY:

5220100 – filologiýa we dilleri okatmak (türkmen filologiýasy)
bakalawr ýönelişiniň 4-kurs talyby Gurbannazarowa Gurbangüliň
«Türkmen we garagalpak klassyk edebiýatynda çeper forma we žanrlar
tipologiýasy» diýen mowzukdaky gutardyş kesplik işine

«_____» ball goýulsyn

DAK başlygy: _____

DAK orynbasary: _____

DAK agzalary: _____

**Mowzuk: Türkmen we garagalpak klassyk edebiýatynda çeper
forma we žanrlar tipologiýasy**

Meýilnama:

Giriş.

**I BAP. Türkmen-garagalpak klassyk poeziýasynda ideýa-
tematikanyň meňzeşligi we aýratynlygy.**

**II BAP. Türkmen-garagalpak klassyk edebiýatynda çeper forma
xem žanrlaryň tipologiýasy.**

Netize.

Peýdalanylan edebiýatlar.

Giriş

Ýakynlyk aňladym söz bilen sözden,

Eşitdim geçenňi dilden-agyzdan,

Seýilxan, Žaýylxan xem-de Oguzdan,

Biz bilen damardaş ili türkmenniň.

diýip belli garagalpak şaxyry Ibraýym Ýasupowyň aýdyp aýdyp geçişi ýaly soraşanda asly bir, görüşende durky bir, sözleşende dili bir, dini bir “ türkmen garagalpak xalklary owal-owaldan bir - biri bilen sotsial – ykdysady we medeni gatnaşykda bolupdyr. Ol xäzirki Ggaraşsyzlyk döwrümüzde-de dowam Edip gelýär. Muny Prezidentimiz IAKarimow özbek we türkmen gatnaşyklary xakynda „Täzeçe mazmun bilen baýyp barýan garyndaşlygymyz we dostlugymyz - бүгünkü durmuşymyzda bir - birimizge gol berip, başymyzdan geçip duran synaglara birlikde merdanalyk bilen berk durup, geležegimizi bile gurmak ýolunda bizlere uly ynam we güýç - kuwwat bagyşlaýar"¹ diýip belläp geçipdi.

Garagalpak we türkmen xalklarynyň dostlukly gatnaşyklarynyň mysalynda-da şu protsesiň aýdyň subutnamasyny görmäge bolýar. Bu gatnaşyklaryň netizesinde iki xalkyň edebiýaty we medeneýeti bir - birine ýakynlaşdy, olaryň arasyndaky baglanyşyklar berkleşdi.

Edebiýatlaryň özara täsiri we baglanyşygy olaryň xer biriniň baýlaşmagyna, täzeçe forma we mazmuna eýe bolmagyna alyp gelýär. Özbek edebiýatçysy R.Inogomowyň belleýşi ýaly, edebiýatlaryň biri- birini dolukdyrmak we baýlaşdyrmak protsesi edebi täsire girişýän xer iki edebiýat bir - birini täzeçe sypatlar bilen baýlaşdyrsa, özünde bar bolan xäseýetleri ikinzi edebiýata geçirse, şonda ol netizeli bolýar.¹

Diýmek, edebi baglanyşyklaryň milli edebiýatyň ösmeginde xyzmaty uly. Elbetde, xer bir xalkyň edebiýaty şol xalkyň milliligine esaslanýar, durmuş şertlerinden garaşly bolýar. Şonlukdan-da edebiýat bir xalkyň ady bilen atlandyrylyp özüne maxsus çeper däpleri dowam etdirilýär. Şeýle-de bolsa, „Xer bir milli edebiýat başga edebiýatlardan

¹Karimow I.A. Ýangiça fikrlaş wa işlaş dawr talabi, Toşkent, Ýzbekiston, 1997, 5 tom, 247-248-saxypalar.

böleklenen ýeke xalynda ösmeýär. Olar bir - birinden edebi täsirlenýär¹.

Türkmen we garagalpak edebi baglanyşyklarynda-da şu protsesi görmek bolýar. Aýratyn xem, söz ussady beýik şaxyrlaryň biri - birini xalypa - şägird xasaplandygy xemmamize mälim. Muňa geçmiş taryxyň saralan saxypalary-da şaýadtlyk edýär. Şonuň, üçin-de edebi täsir meselesinri, şaxyrlaryň bir - biriniň teźribelerini öwrenendigini, ol teźribelerden, däplerden poetik döredizilik bilen peýdalanandygyny öwrenmegiň äxmeýeti uly. Biz bu kesplik işimizde şu meseleleri ýatny türkmen we garagalpak klassyk edebiýatyndaky žanr baglanyşyk meselelerini barlag etmegi göz önümizde tutdyk.

Mowzugyň derwaýyslygy. Häzirki döwürde Garaşsyzlyk zeminimizde ruxylyk we bilimlendirmek meselelerine uly üns berilip durlan bir wagtda xalkymyzyň geçmiş progressiw ruxy baýlyklaryny döredizilikli öwrenmek aktual meseleleriň biridir. Sebäbi, Prezidentimiz I.A.Karimowyň „Geçmiş zyýalylarymyzyň baxasyz mirasy näçeden-näçe öwladlarymyzyň ruxy-magaryfçylyk ugruny we durmuş derežesini kämilleşdirendigi mälim. Ol häzirki günde-de täsirini ýetirip dur“² diýip belleýşi ýaly olaryň parasatlyk bilen döreden baý mirasy бүгүнкү гүнде-де sözsüz äxmeýetlidir.

Şonuň üçin bu meseleleri ýene-de giňişleýin barlag etmek бүгүнкү гүндäki edebiýatçy alymlaryň üňündäki esasy wezipeleriň biridir. Şonuň içinde türkmen we garagalpak klassyk edebiýatlarynyň çeper forma xem-de žanr baglanyşyklaryny, tipologiýasy meselelerini öwrenmek arkaly, olaryň arasyndaky gatnaşyklaryň näçagly giňişlege ýaýrandygyny görmäge bolýar. Bu edebi gatnaşyklary бүгүнкү гүн edebiýatşynaslyk ylmynyň nukdaý nazaryndan öwrenmeklik bolsa derwaýys meseleleriň biridir.

Ylym bu iki xalkyň edebi baglanyşyklary meselesi bilen köp döwürlerden bäri meşgullanyp gelse-de, şugüne çenli bu ugurda köp meseleler özüniň çözgüdini tapanok. Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynyň çeper forma xem-de žanr baglanyşlary meselesi-de şolaryň biridir. Sebäbi, M.Pirnazarowyň „Türki xalklaryň agzeki we ýazuwly poeziýasynyň baý we reň-bereň žanrlar sistemasy köp taraplary bilen özara

¹ Inoňonow R. Adabiý qorodoşlik taronalari, Toşkent, „Adabiet wa sa`naax", 1972, 5-6-saxt.

² Xaet wa konun žurnaly, 1998,N12, 28-sax.

ýakyn we birmeňzeş xäseýete eýe“¹ diýip aýdan pikirleri örän dogry we ýerlikli aýdylypdyr.

Diýmek, biziň pikirimizçe geçmiş türkmen we garagalpak, klassyk edebiýatynda çeper forma xem-de žanrlar tipologiýasyny öwrenmek garaşylan netizäni berip biler. Sebäbi, ol ýa-da bu žanr edebiýatda öňden bar bolsa-da, ol diňe beýik söz ussatlary tarapyndan beýik belentlere göterilýär, täzezeçe reň-bereň möwç urýar. Muny belli alym M. B. Xrapçenko şeýle düşündirýär: „Xaýsy döwür edebiýatynyň düzlüşinde žanrlaryň roly näçagly zerur bolsa, olaryň kemala gelmegi-de, özgermegi-de ol ýa-da başga derežede indiividual stilleriň ösmegi bilen baglanyşykly bolýar. Kābir söz ussatlarynyň işzeňligi bolmasa, onda žanrlarda-da şonun bilen bir xatarda edebi xeraketde-de täzeçe belgileriň ýüze gelmegi asla mümkin däl“².

Diýmek, žanrlaryň ösmegi beýik söz ussatlarynyň döredizilik ussatlygyna baglanyşykly eken. Emma edebiýatşynaslyk ylmynda türkmen we garagalpak edebiýat`ndaky çeper formalaryň xem-de žanrlaryň tipologiýasy we aýratynlyklary, olaryň özara baglanyşyk meselesi giňişleýin öwrenilmedi. Edebiýatçy I.W.Sgeblewanyň „Aýratyn žanryň çeperçilik sistemasyny öwrenmek äxli klassyk türki dilli poeziýanyň çeperçilik sistemasyny öwrenmegiň esasy sostaw bölegi bolsa-da xāzire çenli ol pütinleý ünsden galyp barýar“³ diýip belleýşi ýaly türkmen we garagalpak klassyk xalyk poeziýasynyň žanrlaryny öwrenmek meselelerine-de gabat gelýär.

Bügünki günde edebiýatşynaslyk ylmynda „žanr“ termininiň ulanylyşynda-da belli bir printsip saklananok. „Bir seredende bir näçe düşüňzeleriň şu termin bilen anladylýandygy seýrek dāl: mysal üçin, goşgy sungatyna „poeziýa žanry“ diýilýär. Gönüden-göni lirika degişli bolan poema-da „poema žanry“ diýip atlandyrylýar. Bu bolsa, belli derežede okyžyny ýalňyşdyrýar“¹.

Şonuň üçin alym Steblewanyň belleýşi ýaly žanrlary deňeşdirme-tipologiýaly öwrenmek meselesi ünsden çetde galyp barýar. Biz şu ýerde belli türkmen edebiýatçysy A.Bekmuradowyň „Edebi döredizilik klassifikatsiýalananda birinzi nobatda görnüş

¹ Pirmazarow M. Poetik žanrlar tşgologizi, Toşxent, „Fan“, 1982, 121-sax.

² Xrapçenko M. B. Xudožestwennoe tworčestwo. Deýstwitel'nost' čelovek. M: Nauka, 1976, 349-sax.

³ Steblela I. W. Semantika gazeleý Babura. M. Nauka, 1982, str. 5.

¹ A.Bekmuraggow Maggymgulynwsh poeziýasynda şaxnrana dāp we tezsčnllik gözlegleri. Aşgabat, „Ylym“, 1989, 10-sax.

terminini ulanylan makul. Mysal üçin, poeziýa görnüşi, proza görnüşi, drammaturgiýa görnüşi. Şu görnüşleriň öz içinde bolan maxsus bölünmegine žanr termini oňat ýaraşýar deýesimiz gelýär. Aýdaly, goşgy žanry, rubagy žanry, tuýak žanry... Žanrlaryň-da tebigatynda ösüş, özgeriş bolýar. Xaýsy-da bolsa belli bir žanryň forma düzülişide, mazmuna xyzmat etmeginde täzelik ýüze çykýar. Şol täzelik xem kem - kemden durnukly xäseýete eýe bolýar. Emma ol žanr bilen baglanyşykly, oňa degişlidigini saklap durýar. Özbaşdak žanr derezesine ýetip bilmeýär. Edebi dörediziligiň şeýle belgilerine žanr formasy deýen düşünje oňat gelişýär² deýen pikiri bilen ylalaşmak isleýäris.. Şeýle pikirler belli edebiýatçylar K.Mämbetowyň, M.Pirnazarowyň, R.Rezebowyň, S.Axmetowtyň³ işlerinde-de aýdylýar.

Çeper eseriň mazmuny belli poetik formalar, žanrlar arkaly aýdyňlaşýar. Şu zäxetden edebi görnüş we žanrlar dialektikasy, žanrlaryň spetsifikasy, orny we funksiýasy xakyndaky taglymaty öwrenmek häzirki wagtda edebiýatşynaslaryň önünde duran aktual meseleleriň biridir. Ine, şulary göz önümizde tutup, biz türkmen we garagalpak klassyk edebiýatynda, şonuň içinde poeziýasynda çeper formalaryň, žanrlaryň özara baglanyşyklaryny, olary ylmy esasyda öwrenmegi makul gördük.

Işiň maksady we wezipesi. ýokarda belläp geçişimiz ýaly milli edebiýatyň özüne maxsus xäsiýetlerini bilmek üçin onuň başga edebiýatlar bilen baglanyşygyny öwrenmek uly ähmeýete eýe. Şonlukdan işimiziň esasy maksady garagalpak edebiýatynyň türkmen edebiýaty bilen özara täsir meseleleri we olaryň lirikasyndaky žanr – çeper forma tipologiýasy we aýratynlyklary, obrazlar dünýäsi, ideýa - tematik baglanyşyklaryny ylmy esasyda öwrenmekden ybarat.

Ýokarda belläp geçişimiz ýaly barlagymyzyň esasy obýekti türkmen we garagalpak klassyk şygryrlarynyň žanr baglanyşygy meselesidir. Şeýlelikde işimiziň önüne goýan wezipesi türkmen we garagalpak klassyk şygryrlarynyň çeper forma, žanr baglanyşyklaryny aşakdaky ýaly ýönelişde açyp bermegi göz önümize tutdyk:

- Türkmen we garagalpak halklarynyň medeni we ykdysady gatnaşyklarynyň

² A.Bekmuraggow Maggymgulyňwsh poeziýasynda şaxnrana dāp we tezsçnllik gözlegleri. Aşgabat, „Ylym“, 1989, 10-sax.

³ .Membetow K. Edebiýat teoriýy, Nikie, „Biln“,1995, M.Pnriazarow Poetik žanrlar tipolognýasi, Taşkent, „fan“, 1989, Ö.Abdullaew Edebiýat teoriýasy, Aşgabat, „Bilim“, 1989, R.Rezebow. Lirik mazmun we şygry sungaty, Aşgabat, „ylym“, 1968, S.Axmetow. Garagalpak poeziýasy, Nikie, 1988.

taryxy kökleri xakyndaky mesele barasynda durup geçsek-de temamyzdan daş gidenligimizi aňlatmaýar. Sebäbi xer bir şaxyryň döredizilik aýratynlyklary şol döwür zemgyýetlik durmuş we sotsial düzülişi bilen baglanyşykly bolýar.

- Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda ideýa - tematik baglanyşyklar. Munda biz esasy wezipäni şu wagta çenli ýönekeý görnüşde öwrenilip gelinýän ideýa - tematik meňzeşlikleri doly görnüşde öwrenmeklige xereket etdik. Mysal üçin klassyk şaxyrlaryň dini - mistik aşyklyk temasyndaky şygrylary şu wagta çenli ýönekeý planda öwrenildi. Emma, xakykatynda bolsa beýle däl. Şonlukdan, şaxyrlaryň aşyklyk temasyndaky şygryrlarynyň baglanyşygyny iki aspekte öwrenýäris. Eger biz şygryrlaryň many - mazmunyny xasaba almasak, onda klassyk şaxyrlaryň döredizilik aýratynlyklaryna, stillerine doly düşünip we oňa dogry baxa berip bilmeýäris.

-Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda dini mazmunyň sindirilmegi olaryň özara ýakynlygy xakynda-da durup geçmegi makul gördük. Munuň, özi esasy meseleden daşlaşandygyny aňlatmaýar.

-Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda filosofiki we gündelik durmuş görnüşlerini suratlandyran şygrylaryň ýüze çykmagy, olaryň bir - birine ýakynlygy meselesi. Türkmen şaxyrlary Magtymguly, Mollanepes we garagalpak şaxyrlary Ažynyýaz, Berdagyň bu temada şygyr döretmekdäki poetik ussatlygy näxili bolduka? Olaryň ideýalarynyň bir - birine ýakyn bolmagyna näme sebep bolduka? Işde şu sowallara-da žogap agtarylýar.

- Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda didaktik mazmundaky şygrylaryň bir - birine ýakynlygy we olaryň aýratynlyklary xakyndaky mesele.

- Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda obrazlar sistemasyny döretmek ussatlygynyň bir - birine meňzeşligi we aýratynlyklary. Saýlap alan meselämiz Bize şu ýagdaýlary-da gözden düşürmezligi wezipa Edip goýdy.

- Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda žanr - forma baglanyşyklary.

„Žanr - bu anyk taryxy kategoriýa. Ol özüniň ýüze çykyşy we tarixy ösüşini dowamynda aýratyn kada eýe bolup, özüne maxsus bolan poetik obýekte, öz materialy bolýar. Bu ýagdaý şol žanryň içki mümkinçilikleriden peýda bolýar¹. Ine, ýagdaý türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynyň žanrlary barasynda-da şeýle.

Žanra doňup galan zat görnüşinde seretmäge bolmaýar. Şeýle seredende berk däpleşen, özgermeýän bolup duýulýan žanrlarda-da içki ewolýatsiýa dowam edýär¹ diýip aýdýar alym A.Bekmuratow.

Şonuň üçin in esasyly xer žanryň xemişe özüniň belli bir kadalary bilen ýaşamaýanlygyny belläp geçesimiz gelýär. Belli bir edebi - tarixy döwürleriň žanrlary bir - biri bilen organiki baglanyşykda bolýar, biri - birini ösdürýär. Ýa-da bolmasa şol başga žanrlaryň tebigatyna maxsus irki zamanlardaky žanrlaryň oňat däpleri siňdirilýär. Elbetde, beýle xadysalaryň esasynda belli söz ussatlarynyň döredijilik xyzmatlary

¹ A.Bekmuratow, Magtymgulynyň poeziýasynda döp xem täzeçillik gözlegleri. Aşgabat, „Ylym“, 1989,

ýatýar. Onda söz ussatlary Magtymguly!. Mollanepes, Ažynyýaz, Berdaklar şu žanr meselesine näxili seretdikä? Olar xaýsy žanrlarda galam ýöretdikä? Işde şu soraglara-da žogap yzyrlanýar.

Filologiýa ilimleriniň kandidaty K.Orazymbetowyň „Lirikada özüçe forma ýasamaklyga ymtylmak - bu xer bir şaxyrdan uly poegik ussatlygy, şu ýönelişdäki giňişleýin bilimi talap edýänligi sözsüz... Şaxyryň öz eserlerine täze forma yzarlmaga döredizilikli gatnaşyk ýasamagy bu birinži nobatda onuň stiline baglanyşykly bolýar we şondan gelip çykýar“¹ diýip belleýşi ýaly diýmek, liriki formalaryň kämil derežesine ýetmegi käbir indiividual stilleriň ösüşi bilen berk baglanyşykda bolýar¹. Onda türkmen xem garagalpak klassyk şaxyrlary dörediziliginde özlerine lirik forma saýlap almakda näxili aýratynlyklary ýüze çykarypdyr? Şeýle sowallary xem öwrenmekligi obýektimize girizmesek, onda biz öňümize goýan maksatlarymyza doly ýetip bilmeýäris.

-Türkmen we garagalpak poeziýasynda şygyr düzlüşi, formalary, bent, ölçeg, ritm, kapyýanyň görnüşleri we başga-da käbir meseleler xakynda durup geçeris.

Ýokardaky ýaly meseleleri öwrenenimizde Magtymguly, Mollanepes, Ažynyýaz, Berdak şaxyrlaryň özi ýaşan döwrüniň žemgyýetlik durmuşy we sotsial düzlüşi bilen baglanyşykly anyklamaga xereket etdik.

¹ Orazymbetow K. Xäzirgi deýirdegi garagalpak lirikasynda. körkemlix izlziňşilix, Nikie, „Bilim“, 1992, 72 - sax

¹ Bekmuratow A. Magtymgulynyň poeziýasynda döp xem täzeillik gözlegleri, Aşgabat, „Ylym“ 1989, 11-sax.

Bizin işimizde ýokardaky ýaly meseleleriň işlenendigine seretmezden, biz özümiň pikirlerimiz, netijelerimiz doly tamamlanan diýen pikirden daşdyrys. Sebäbi, türkmen we garagapak klassyk poeziýasynyň tipologiýasy meselesinde xäli barlag edilmeli problemalaryň köpdüğine şübhe ýok.

- **Mowzugyň öwrenilişi.** Alymlaryň „Belli milli edebiýatyň başga edebiýatlar bilen arabaglanyşygyny anyklaman, onuň milli xäsiýetlerini, özüne maxsus sypatlaryny giňişleýin, doly bilmek we söz eimek mümkin däl“¹ diýip belleýşi ýaly garagapak klassyk edebiýatynyň özüne maxsus milli sypatlaryny, xäsiýetlerini anyklamak üçin onuň başga edebiýatlar bilen baglanyşygyny anyklamagymyz gerek.

Xemmämize mälim garagapak edebiýaty başga edebiýatlar ýaly türkîý xalklar edebiýaty bilen özara täsir gatnaşykda ösdi, kämilleşdi. Edebi gatnaşyk we özara täsir bu edebiýatda birlikdäki xadysa bolyp, sýazet, obrazlar, poetik formalar we t.b. ýüze çykardy. Ýokarda belläp geçişimiz ýaly türkmen edebiýaty bilen garagapak edebiýatynyň öara täsir we baglanyşyk meselelerini öwrenmek bu garagapak edebiýatynyň xem milli aýratynlygyny anyklamakda delilli material deregi bolyp xasaplanýar.

Türkmen we garagapak xalklarynyň çeperçilik dörediziligini, olaryň bir - birine täsir meselesini öwrenmek işi äxli edebiýatçylaryň ünsüni özüne çekip geldi. Şonuň üçin xäzirki güne çenli türkmen we garagapak edebiýatşynaslyk ylmynda edebi baglanyşyklar boýunça bir näçe ylmy işler peýda boldy..

Filologiýa ylmlarynyň doktory S.Garryewyň „Türkmen edebiýatynyň Sowet Gündogary xalklarynyň edebiýatlary bilen özara baglanyşygynyň taryxyndan" Aşgabat, «Ylym“, 1967, işiniň birinzi babynda türkmen garagapak edebi baglanyşyklary xakynda giňden söz edilýär. Bu işde alym Gündogaryň poeziýa eleminde ýyldyz bolup ýagty saçýan akyldarlaryň biri bolan söz ussady Magtymgulynyň garagapak xalkynyň arasynda näxili derežede beýik ekenligi, şeýle xem türkmen - garagapak edebiýatynyň irki gatnaşyklaryny baý faktik materiallara daýanan xalda barlag edipdir. İşde Magtymgulynyň şygryrlarynyň garagapaklar arasynda ýaýramagy, garagapak xalkynyň

¹ Borisenko W.W., Iwaşin W.W., Rol. russkoý klassičeskoý literatury w razwitii belorusskoý klassičeskoý literatury naçalo XX weka, Minsk, 1936, str.4

olary söýgi bilen okap, ýadlap alandyklary xakynda ýene-de xalyk şaxyrlary Azynyýazyň, Berdagyň Künxozanyň we başgalaryň dörediziligine ýetiren täsiri dogrusynda käbir pikirler baýan edilýär.

K.Kurambaewyň „Keýil - keýilden suý işer...“, Nökis, 1991, miýnetinde de atly monografiýasynda türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklarynyň taryxy kökleri giňişleýin barlag edilýär.

Edebiýatçynyň «Adabiý zaraýon, Adabiý alokalar, Izod masuliýati» (Taşkent, 2009) atly monografiýasynda türkmen we garagalpak xalklarynyň edebi gatnaşyklary babatynda kän meseleler öwrenilipdir.

Şeýle hem alymyň «Maxtumkuli – ilxom çaşmasi» (Taşkent, 2010) atly monografiýasynda-da özbek-türkmen edebi gatnaşyklary bilen bir xatarda türkmen we garagalpak edebiýatlarynyň hem özara täsir meselesini giňişleýin öwrenipdir. Şeýle hem türkmen we garagalpak edebiýatçylary we folklorçylary tarapyndan türkmen we garagalpak folklorynyň arasyndaky baglanyşyklary meselesi-de alymlary tarapyndan işlenildi.

Alymyň „Wzaimnoe obogashenie literatur“, Nukus, „Bilim“, 1993, atly işinde-de türkmen we garagalpak edebiýatynyň arabaglanyşyklary xakynda söz edilýär.

Belli garagalpak alymy K.Mämbetowyn, „Aziniýaz» monografik işinde türkmen şaxyry Magtymgulynyň garagalpak şaxyry Aziniýazyň poeziýasyndaky meňzeşlikler xakynda söz edilýär.

Ine, şeýle degerli işleriň ýazylmagy biziň bu kesplik işimizi ýazmagymyza köp itergi berdi, pikirimizi oýarmaga kömek etdi. Biz işiň dowamynda ýokardaky ýaly alymlaryň ylmy teňribelerine daýanyp

türkmen we garagalpak edebi baglanyşyklary hakdaky barlagymyzy dowam ederis.

Işde ulanan metod we metodologiýa. Biz bu işde deňeşdirme, deňeşdirme-tipologiýaly analiz metodlaryndan peýdalandyk.

Kesiplik işiň gurluşy. Bu iş giriş, netizeden başga esasy üç bapdan ybarat.

I BAP. Türkmen-garagalpak klassyk poeziýasynda ideýa-tematikanyň meňzeşligi we aýratynlygy.

Belli özbek edebiýatçysy R.Inogamowyň edebiýatlaryň özara gatnaşygy durmuşy zerurlyk we kanunydyr. Şonuň üçin dürli edebiýatlaryň özara biri-birini baýytmak protsesi şu xalklaryň arasyndaky syýasy, sotsial we ykdysady gatnaşyklaryň netizesinde ýüze çykýar¹ diýip belleýşi ýaly türkmen we garagalpak edebi gatnaşyk täsir meselelerinde-de şu pikirini aýdyň subuinamasyny görýäris. Sebäbi, bu iki xalkyň gadymdan bäri goňşy il bolup ýaşamagy biri-birleri bilen medeni we sotsial ykdysady gatnaşyklaryň giňden ýol almagy iki xalkyň edebiýatyny-da biri-birine ýakynlaşdyrýar. Munuň aýdyň subutnamasyny şaxyrlaryň dörediziligden görmek mümkin.

Türkmen edebiýatynyň, görnükli wekilleri Magtymguly Pyragynyň, Mollanepesini döredizilik mekdebi garagalpak şaxyrlarynyň, döredizilik älemine güýç kuwwat bagyşlady.

Olar dörediziliginde beýik söz ussady-Magtymgulyny özlerine ruxy xalypa diýip bilipdirler. Munuň şeýledigini garagalpak alymlary-da belläp geçýär. Garagalpak xalk şaxyry I. Ýasupow «Türkmen klassyk şaxyry Maxtymkuly»² atly makalasynnda «Garagalpakistan Magtymgulynyň ikinji şaxyrlyk Watany» diýip belleýär.

Sebäbi, Magtymguly şygryet äleminiň iň parlak yyldyzlarynyň biridir. Akyldar şahyr oz dowruniň ylym-bilim hazynasyndan yukuni tutup, kamil dereja yetipdir. Magtymguly din ylmyndan hem, dunyewi ylymlardan hem oňat baş cykarypdyr. Şahyr medresede okan yyllarynda-da, ondan soň hem ozbaşdak kop kitaplary okayar. Magtymgulynyň yaşlyk dowrunden başlap, diňe bir Dowletmammet Azadynyň kitaphanasyndaky

¹ Inogomow R. Adabiý kardoşlik taronaları. Toşkent, 1972, 11-sax.

² Ýasupow I. «Türkmen klassik şaýyry Maxtymkuly» Sowet Karakalpakstany", 15- oktyabr. 1975

dal, başga alymlardaky, durli medreselerdäki gadymy golyazmalary, kitaplary tapyp, şolar esasynda Gundogar halklarynyň taryhyny, edebiyatyny, filosofiyasyny, geografiyasyny, medisinasyny we beýleki birnäçe ylmlaryny düýpli owrenendigi bellidir. Magtymguly ozunden oňki alymlaryň, şahyrlaryň eserleriniň kopusy bilen yakyndan tanşypdyr. Şahyryň “San bolsam” goşgusyndaky aşakdaky bentler bu sozumize delildir:

Abu Seyit, Omar Hayyam, Hemedany,
Ferdowsi, Nyzamy, Hafyz perwany.
Jelaleddin Rumi, Jami an-namy,
Olaryň jayynda menem kan bolsam.

Damengandan yorgen ussat Nowayy,
“Car diwany”, “Perhat-Şirin”, rubayy.
Zahreddin Babur – mizan alowy
Gaşlaryna baryp, men Mejnun bolsam.

Okap idim Saadynyň men “Bostanny”,
Gor, ne ajap Hakanyň “Medayyny”.
Istar men “Şahnama”, “Sykynamany”,
Halyf Omar bilen Suleyman bolsam ¹.

Magtymgulyň goşgularynda ady getirilýan alymlar, şahyrlar, ylmy ya-da edebi eserler baş ya-da on dal. Olar juda kop. Şahyryň diňe “Soymuşem seni” atly ýekeje goşgusyň içinde on sany dessanyň – “Yusup–Zuleýha”, “Leyli–Majnun”, “Şirin–Perhat”, “Seýpelmelek–Medhaljemal”, “Warka–Gulşa”, “Gul–Nowruz”, “Wamyk–Uzra”, “Arzy–Ganbar”, “Zohre–Tahyr”, “Şasenem–Garyp” ýaly dessanlaryň gahrymanlarynyň adynyň getirilmegi kop zatdan habar beryar. Elbetde, Magtymgulyň oyunda gadymy golyazmalaryň, durli şahyrlaryň, alymlaryň eserleriniň oran kop bolandygyny aklamak bolýar. Çünki, Dowletmämmed Azadynyň kitaphanasynda arap, pars, türkmen dillerinde yazylan ylmy we edebi kitaplaryň

¹ Magtymguly. Şygrylar. Üç tomluk. III tom. – Aşgabat: Türkmenistan, 1996, 287-sax.

yuzlerce, belki-de muñlerce bolandygyna şubhelenmese bolar. Ine, şeyle kitaplardan ylym yuki yeten Magtymguly Pyragynyň oz dowrunda yaşap gecen dowurdeş alymlary we şahyrlary bilen saklan gatnaşyklary, baryş-gelişleri her kimi gyzyklandyryan bolsa gerek.

Şonlukdan, iki xalkyň edebi gatnaşyk meselesinde birinzi gezekte Magtymgulynyň roli uludyr. Muny Prezidentimiz I.A.Karimow xem özüniň sözlerinde «Magtymguly iki xalkyň derdi-älemini arzuw-armanlaryny ruxy tagdyryny ýakynlaşdyrmakda ýagny iki xalyň kalbyny bir - birine bent etmekde xyzmatlary uly we ýatdan çykmažakdyr»¹ diýip akyldar şaxyryň özbek-türkmen edebi täsir meselesinde xyzmatynyň çäksiz ekenligini ýerlikli belläp geçdi.

Xakykatynda da edebiýatlaryň özara baglanyşygynda şaxyr Magtymguly esasy orny eýeleýär. Şaxyryň beýikligi-de şonda. Sebäbi, şaxyrdyň beýikligi diňe özüniň ýaşan döwri bilen çäklenmeýär. Xaçanda ol äxli döwürlere laýyk eser döredip giden bolsa, xaçan onuň şygrylaryndaky estetik gözelligi, emotsional duýgurlygy, islendik žemgyýet üçin daxylly bolsa, şonda ol beýik şaxs, beýik şaxyr bolup biler. Ine, Magtymgulynyň döreden edebi mirasy şu nusgadaky miras. Ol XVIII asyrda ýaşan bolsa-da döredizilik täsiri taýyndan pütün dört ýüz ýyl XVIII - XXI asyr dünýä xalklarynyň edebiýatynda giňişleýin oryn aldy. Bu beýik talant edebiýata şaxs bolup geldi. Onuň eserleri ýyl geçdigiçe täzeçe röwüş alýar, döwür, döwran, žemgyýete laýyk gyzykly meseleleri orta çykardy. Şonuň üçin XIX asir garagalpak şaxyrlary Magtymgulyny özlerine ruxy xalypasy diýip bilipdir.

Mysal üçin Berdak özüniň «Yzlardym men» atly şygrynda Magtymgula bolan çäksiz hormatyny aşakdaky ýaly aýdyp geçýär:

Magtymgulyny okanda,
Aýdardym men her zamanda,
«Ýalan barmy begler onda?»
Sözün togap ederdim men.¹

Bundan başga Azynyýazyň dörediziligine-de Magtymgulynyň uly täsiriniň bolgandygyny görmek bolýar. Azynyýaz öz döwründäkit sotsial - ykdysady düzimi

¹ Karimow I A. Ýangiça fikrlaş wa işlaş dawr talabi, Toşkent, «Ýzbekiston», 1997, 246-bet

¹ Berdak. Taňlamaly şyrmalar. Nökis, 1986 ýyl, 116 sah.

tankyt etmek, azat, erkin söýgüni suratlandyrmak, başyna düşen kyýynçylyklary düşündirmek, xalkyň güýç-kuwwatyna ýokary baxa bermek, aýal - gyzlaryň zemalyny, merdana - ýigitleriň batyrlygyny wasp etmek, gumanistlik pikirleri öňe goýmak, dini - mistik ýolda ýşk kontsepsiýasy ýaly meselelerde Magtymgulynyň döreden eserlerine, çeper obrazlaryna ylham çeşmesi sypatynda seredipdir. Ažynyýaz özüniň „Nesixat “ atly goşgusynda:

Söýlese şýrindur žaxanda tili,
Kelse şady kurram boladur eli,
Ärman bilän ötgi ol Magtymguly,
Ol häm ne kördi, eý dün`ya sennen².

diýip Maktymgulynyň arman bilen dünýädan geçendigini belleýär.

Ine, şu faktler garagalpak şaxyrlary Ažynyýazyň, Berdagyň türkmen şaxyry Magtymgulynyň, eserleri bilen tanyş bolandygyny subut edýär.

Belli edebiýatçy M.Pirnazarowyň „Türki xalklar edebiýatlarynda analogiýalar, meňzeşlikleriň bar bolmak sebäpleri iki wariantda ýüze çykýar. Birinžiden: belli xalklardyň arasyndaky tarixy gatnaşyklaryň bar ekenligi, ikinžiden: özara gatnaşyk bolmasa-da tarixy ösüşiň umumy kanunlary sebäpli milli edebiýatlarda tipologik xadysalaryň bar ekenligi anyk landy.“³ diýip belleýşi ýaly ýagdaý türkmen we garagalpak edebiýatlarynyň özara meňzeşlik meselesinde-de şeýle. Olaryň özara gatnaşyklary iki wariantda ýüze çykypdyr. Birinžiden, türkmen we garagalpak xalklarynyň medeni we ykdysady - sotsial gatnaşyklary sebep bolan bolsa, ikinžiden, tarixy şert, territoriýa, diliň ýakynlygy, tarixy ösüşiň umumy kadalary sebep bolupdyr. Olardyň ýaşan zamanynyň soial durmuşy bir birlerine ýakyn bolupdyr. Şol sebäpden bolsa kerek, Mollanepesiň-de eserleriniň garagalpak xalkynyň arasynda giňden ýaýranlygy. Käbir maglumatlara görä Mollanepes bilen Ažynyýaz bir birin ýakyndan tanapdyrlar. Mollanepesiň „Zöxre-Taxyr“ dessanyny Ažynyýaz okap öwrenipdir diýen maglumatlar xem bar.

Asyrlar boýy goňşyçylyk we taryxy geçmişdäki ykbaldaşlyk Orta Aziýada ýaşaýan ýartlaryň, xalklarynyň taryxyny şeýle bir žebis baglanyşdyrýar weli, beýleki

² Ažynyýaz, Taňlamaly şygarmalar, Nökis, 1988, 100-sax.

³ Pirnazarow M, Poetik žanrlr tipologiýasy. Toşkent, 1989, 3-sax.

xalklaryň taryxy ykbalyna wexim etmezden, diňe bir xalkyň taryxy öeüşine düşünşek mümkin del.

Magtymguly mine şeýle zamanda ýagny XVIII asyrda (1733- 1783) Iranda, Turanda we ýakyn Gündogarda feodalizmiň ykdysady - syýasy taýdan dargap başlan döwründe, käbir feodallaryň arasynda xäkimçilik üçin ganly uruşlaryň giň gerim alan zamanynda ýaşap, xalkyň durmuşy bilen berk baglanyşykly bolan eserlerini döredipdir.

Edebiýatşy M.Kösaewiň; ýazmagyna görä, „XVIII asyryň ikinzi ýarymynda Xywa xany we Buxara taraplarda xan-begleriň tagt üstinde alyp baran uruşlary xalkyň gün güzaryny peseldipdir“¹.

Şeýle ýagdaý Magtymgulyň ýaşan Etrek, Axal, Mary etiraplarynda güýçli medreseleriň ýok bolup gitmegine sebep bolupdyr. Şonlukdan. şaxyr takminan 1753-žylda Lebap boýunda Idris baba medressesinde bir ýyl okaýar. Medresse ýapylandan soň 1754-nzi ýylda Buxaradaky Göğeldaş atly taryxy medressä okuwa girýär. Aradan bir ýyl geçenden soň Magtymguly bu ýerden Owganystana, Xindistana baryp, bir ýyl alty aý bolandan son, ýene-de Kabul arkaly Özbegistanyň Margulan, Andişan, Samarkand galalaryna soňunda Türkistan galasyna barýar. Ol Türkistandaky Xoža Axmet Ýassawi medressesi ulamalarynyň tapşyrmalary boýunça Xiýwadaky Şirgazy medressesinde bilim alýar¹.

Bu xakynda şaxyr:

„Xakdan bize buý ruk, baglydyr bilim,
Sende telim aldy, açyldy dilim,
„Gelsin!“ diýip garaýyr ol xerkez il im.
Gider boldum, hoş gal, gozel „Şirgazy“

diýip ýazýar.

Taryxy dereklerdäki maglumatlara seredende XVIII asyrda Xiwa Orta Aziýadaky iri medeni merkezlerinden biri bolupdyr. Belli özbek edebiýatçysy W.Abdullaew bu xakynda şeýle diýip ýazýar. „Azady, garagalpak şaxyrlary Aziniýaz we başgalar Xywa medresesinde okap, Xorezmlileriň gadymy agzeki we ýazuwly edebiýaty, tarixy

¹ Kösaew M. Edebiet barada söxbet. Aşgabat, 1972. 62-63 sax.

¹ Annanepesow M Magtymguly we onuň zamanasy. Aşgabat, „Türkmenistan“, 1990 10-sax.

ýadygärlikleri bilen ýakyndan tanyş bolupdyrlar“².

Ine, şeýle medreselerde bilim almaklary garagalpak şaxyrlarynyň türkmen klassyk şaxyrlarynyň dörediziligi bilen tanyşmaklyrany sebäp bolupdyr. Bu pikiri alym K.Mämbetow xem özbek we garagalpak edebi baglanyşyklarynyň meseleleri babatynda pikirini aýdyp Garagalpaklaryň Türkistanada garyndaş özbek, gazak we täzik xalklary bilen dostlaşmaklary, Buxara, Ýassy we Samarkandda belli medreselerde okap, bilim almaklary, olaryň medeni taýdan ösmegine uly täsirini ýetiripdir.

Ažynyýazyň şeýle medresede bilim almagy Magtymgulynyň oňat tradiňiýalaryny dowam etdirmegine ondan täsirlenmegine esas bolupdyr. Ažiniýaz öz döwrüniň ylymly bilimli ulamalaryndan xasaplanypdyr. Sebäbi, eýle-beýle adamlar Xywa medresesinde okap bilmändir. Okamak üçin gaty sowatly bolmaly. Emma, Ažynyýaz durmuşynyň kynçylykly bolmagyna seretmezden bu medresäni üstünlikli tamamlapdyr.

Şaxyr ýaşan zamanynda syýasi ýagdaýlar oňat bolmandyr. Bu xakynda filologiýa ylymlarynyň kandidaty P.Allambergenowa XIX asyr garagalpak xalkynyň, durmuşyny şeýle düşündirýär: „XIX asyr garagalpak xalkynyň syýasi ykdysady we sotsial ýagdaýy žemgyýetdäki klaslyk ýeke bölünizilik Xywa xany we oturymly xökümdarlar tarapyndan dürli sebäpler bilen gaoamaýak xalyka sütem etmek, durmuş geçirmekligiň örän pes derežede bolandygy bilen xäsiýetlendirilýär“¹

Şonlukdan, XVIII-XIX asyr klassyk şaxyrlaryň dörediziligi şu xalk we watan bilen ýakyn birlikte bolupdyr, olaryň dörediziligini birniziden, şu xalk, Watan durmuşy we ruxy älemin äxli azaýyp xäsiýetleri, gőzellikleri Ýene-de taryxy wakalaryň poetik ýylnamasy diýip atlandyrsa bolýar.

Iki xalkyň durmuş şertleriniň bir xili bolmagy türkmen we garagalpak şaxyrlarynyň pikir - ideýalarynyň ýakyn bolmagyna sebäp bolupdyr.

Mysal üçin Magtymguly esasy mesele - zaman, döwür, dünýädäki zebir - adalatsyzlyk meselesine şeýle bir köp üns beripdir, oňa tiz - tizden gaýdypdyr. Ine bir goşgusynda:

Gömlüdi derýalar, ýyklydy daglar,

² Abdullaew W. XVII XVIII asrlarda Xorezmdw žzbek adabnyoti. DD., 195»8, 323 324-

¹ Allambergenowa P. Garagalpak edebnyatynda Magtymguly dästürleri. Nökis, 1999, kandidatlyk iş. 18-sax.

Etimler gözyaşyn döke başlady.

Orramsydan bolan xaramxor begler,

Ýardy bir ýandan ýyka başýaady²

diýip, öz zamandaşlarynyň agyr durmuşda ýaşadygyny, zaman ýaman bolup, ilde garamaýak xalka zulum edilýändigini aýdýar. Xalkyň içinde adalatsyzlygyň güýçlenip barýandygyndan narazylyk bildirýär. Şeýle pikir-ideýalar Äziniýaz we Berdagyň eserlerinde-de dowam etdirilipdir.

Mysal üçin Äziniýaz:

Zalymlar züredi, ellerdi zaýlad,

Miýrimsiz, günasyz adamdy aýdap³.

diýip žazsa, Berdak:

Adamga miýrimsiz zelladlar zaýlar,

Xalykty žylatkan atalyk-xanlar,

Başga aýyr kaýgy salñan zagşmlar,

Közlerime şaýan-žylan körindi¹

diýip, ýaşan zamanynda xan-begleriň xalka sütem bilen xökmirowanlyk edenligini suratlandyrýar. Olary „içýan-ýylan”a meñzedýär.

Şygýrlardan görünip durşy ýaly Magtymgulynyň „Döke başlady“ atly goşgusyndan alynan bentlerdäki pikirler bilen Äziniýazyň „Analar“ redifli dörtligi xemde Berdagyň „Körindi“ şygýr žanrynda žazylgan dörtligi özüniň tematikasy we sýażet mazmuny boýunça bir-birine örän ýakyn. Munda xer şaxyr öz döwründe zalymlaryň sütemxorlygyny xalkyň erkin abadan durmuşda ýaşyp bilmändigini, äxli obanyň açlyga sezewar bolup, ata - baba ýaşap duran ýurdyny taşlap gitmegine mežbur bolganlygyny beýan edýär.

Mysaly Magtymguly:

Kim nan tapmaz iýmäge,

Kim er talmaz goýmaga,

Kim don tapmaz geýmäge,

² Magtymguly. Şygýrlar, Aşgabat, 1992, 1 t., 40-sax.

³ Berdak, Tañlamaly şygarmalary. Nökis, 1987, 60-sax.

¹ Äziniýaz. Tañlamaly şygarmalary, Nökis, 1988, 62-sax.

Kim tirme şaly gözlär.²

diýip, öz xalkynyň xal-ýagdaýyny suratlandyryp, oý-pikirini „kim“ sözi arkaly obrazly beripdir. Bu ýerde „kim“ sözi „xalk“ manysynyň ornunda ulanylypdyr.

Beýle pikir Berdakda:

Birazlar aş, birazlar tok,
Tok adamnyň kaýgasy žok,
Aş adamlar uýkysy žok,
Ony toklar bilgen emes³

diýip öz xalkynyň ykbalynyn şor bolup, birleriniň açlykda, birlerniň dok bolup ýorendigini belleýär.

Ine, şeýlelikde kyýynçylykly zamanda Nedir şanyň äxli xalklary basyp almagy, olaryň şol döwürdäki ýeke ynanzy, ýalňyz daýanzy bolan yslam dininiň-de baxasyny peseldipdir. Şonuň üçin, ilde ýalançy işan-ulamalar peýda bolup, yslam dünýäsini özüniň peýdalary üçin ulanyp, dilinde bolsa, „Kuran“ diýip öňe çykypdyrlar. Mälim bolşy ýaly, diniň abyraýynyň peselmegi öz nobatynda ylmy, ruxybelentligi, ynsanperwerligi ýok edip, adatda ynsan gatnaşyklarynda pes gylyklaryň güýçlenmegine alyp barýar. Bu bolsa şaxyrlary gallam ýüwürtmäge mežbur edipdir. XVIII asyrdan şeýle durmuşy gözi bilen gören Magtymguly bundan buýana nalaýar:

Müztexid sözüne amal bolmady,
Mynafyklar ýaradany bilmedi,
Sopular pirinden taglym almady,
Dünýä üçin dinden geçe başlady¹

Şaxyr bu ýerde işan-mollalaryň dünýä-mal üçin öz dini bolan musulmançylykdan-da çykyp barýanlygyny, durmuşda xakykatyň ýok ekenligini beýan edýär, olary dogry ýola çagyryýar. Ine, şeýle mazmunda Azynyýaz özüniň „Köriň“, Berdak özüniň „Bolgan emes“ atly şygrylaryny ýazypdyr. Bu şygryrlarda XIX asyrdan garagalpak xalkynyň durmuşynda-da il içinde işan - mollalaryň yslam dininiň kadalaryna päk niýetden garaman özüniň paraxorlyk xäsiýetleri ugrunda

² Magtymguly. Şygryrlar, Aşgabat, 1992, 1 t., 45-sax.

³ Berdak, Taňlamaly şygymalar, Nökis, 1987, 133-sax.

¹ Magtymguly. Şygryrlar. Aşgabat, 1992, 143-sax.

göreşýändigini açyp berýär.

Mysaly Ažynyýaz:

Körsetse tynlamas mähazy mähdat,
Gümansyz, iýmany žokdur şafkat,
Xükimin şärxils, kazy Xalmurat,
Mustafa şaraýatyn buzganyn köriň

diýip ýazsa, Berdak:

Bu zamanyň iýşan biýi,
Žoldan žürmeýdi, pinxami,
Karadal köpdur günaýy,
Şaraýat zoly bolmady.

dep xanlardyň bir sözli emesligi, ýeke peýdalary üçin „şerigaty" da bozandyklaryny beýan edýär. Ruxanylaryň obrazyny döretmekde şaxyrlar olaryň içki dünýäsine laýyk, xäsiýetleri saýlap alypdyrlar.

Bu ýerde şaxyrlaryň xer biri xer döwürde ýaşandygyna seretmezden olaryň pikir-ideýalary meňzeş. Üçüsiniň-de pikirleri bir-birine ýanaşyp gidýär. Olaryň üçüsi-de şol bir ruxy adalatsyzlyk meseleleriniň töwereginde pikir ýöredýär, Lirik gaxryman öz döwrüniň zalymlygyndan, adamlaryň ynsapsyzlygyndan nalaýar.

Mysallarda görüp geçenimiz ýaly şaxyrlaryň pikir-ideýalary, goşgularynyň tematikasy bir-birine ýakyn. Bunuň şeýle bolmagyna ýokarda belläp geçişimiz ýaly taryxy ýagdaý umumy kadalar, ýagny durmuş gün güzeranyň şol bir ýagdaýda bolup geçmegi sebäp bolupdyr

Belli alym X.Xamidow Magtymguly we Ažynyýaz xakynda pikir ýöredip, olaryň, bir-birine ýakyn mazmundaky şygrylar ýazmagyna sebäp bolan zat olaryň taryxy ýagdaýlarynyň sypatlarynyň umumy meňzeşligi bu iki xalkyň şaxyrlaryny bir- birine ýakyn mazmundaky ýakyn temalarda goşgy ýazmaklaryna mezburlapdyr¹ diýip belleýär. Diýmek, seredip otursak ýokardaky goşgularyň temasy xer xili bolanlygyna seretmezden, olaryň mazmuny, goşgy gurluşy, žanrlary boýunça bir ýönelişde ekenligini duýýarys. Diýmek, türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda Watan,

¹ Xamidow X. şygys tillerindegi žazba дәrekler. Nökis, J991. 155-sax.

xalk, döwür, zaman... ýaly durmuş xakykatyny suratlandyran şygrylarynda ideýa-tematik tipologiýanyň bar ekeligi mälim.

Günhožanyň döredizilik älemine nazar taşlanymyzda oňa Magtymgulynyň edebi döredizliginiň täsiriniň uly bolandygyny görmek bolýar. Günhožanyň dörediziligine Magtymgulynyň täsiri hem forma, hem mazmun taýdan geçen. Emma şahyr Magtymgulynyň döplerini täze mazmunda beýan edipdir. Günhoža halypanyň beýan eden temalaryny edil şon ýaly edip gaýtalaman, eýsem oňa öz döwrüniň mazmunyny we ruhyny siňdiripdir. Biz şahyryň «Bolarmykan», «Xaçan görerin», «Il bile», «Nämä gerek», «Görersiň», «Başy har eýlä» ýaly şygrylarynda Magtymgulynyň ýoluny görýäris. Ýokarda belläp geçişimiz ýaly edebi täsir käte formada, käte bolsa mazmunda göze taşlanýar. Emma Aziniýazyň dörediziliginde edebi täsir diňe forma taýyndan ýüze çykypdyr.

Magtymgulynyň poeziýasynda «Uçdum ýaranlar», «Barmy ýaranlar», «Galmaz ýaranlar», «Geldi ýaranlar», «Bolmaz ýaranlar», «Batdy ýaranlar», «Öter ýaranlar» ýaly zümleler redif bolup gelen birtopar şygyr bar. Bular bir hili atalandyrylsada mazmun taýdan bir-birlerinden düýpgöter tapawutlanýarlar. Mysal üçin «Geldi ýaranlar» atly şygryda ylmyna amal etmekdik alymlary tankyt edenligin görýäris:

Alymlar ylmyna amal etmedi,
Kuran okyp, magnasyňa etmedi,
Ile aýdyp, özi buny tutmady,
Ilden pynhan günä kyldy, ýaranlar.²

Magtymgulynyň «Galmaz ýaranlar» şygrynda bolsa din eeleriniň iki ýüzliligi paş edilýär. «Ötdi ýaranlar» şygrynda Ýasup-Zuleýhanyň söýgüsi bilen baglanyşykly efsanawyý waka beýan edilse, «Öter ýaranlar» şygrynda dünýäniň panylygy hakyndaky pikirleri okaýarys. Emma bu şygrylaryň formasy bir bolmagyna seretmezden olaryň mazmunlary dürli-dürlidir. Biziň pikirimizçe, ine şu forma usuly Günhožanyň «Ýaranlar» atly kyrk bentli şygrynyň döremegine itergi bolan bolsa gerek. Mesele, Günhožanyň ulanan redifiniň Magtymgulynyňka meňzeşliginde däl-de, eýsem, Günhožanyň şygryndaky öňe sürilýän ideýanyň, gürrüňi edilýän temanyň dürli-dürliligindedir.

Günhožanyň şygrylarynda XIX asyr zemgyetçiligine degişli köp meseleler öz

² Magtymguly. Saýlanan eserler.2.tom. Aşgabat 1983 ýyl, 157 sah.

beýanyny tapypdyr. Onuň her bir setirinde zamanasyndan närazylyk motiwleri görünip dur. Şahyryň şygrylarynda real wakalar ýatýar.

Žylap-žylap şyraklarym öşedi,
Bu istiň tärdirin kimler şeşedi,
Ýyglaý-ýyglaý sorly küni keşedi,
Ne kylarman endi bugan ýaranlar?

Bul dün`ýanyň opasy zok, biýpaýan,
Ol seniň öziňe äýelden aýan,
Ilaýa duşpanlar bolsyn zym-zyýan,
Bolmasa, hal kyýyn boldy, ýaranlar.¹

Günhoza ýaşan döwrüniň ähli zulmuny öz gerdeninden geçiren adam. Sotsial adalatsyzlyk, garyplyk diňe bir şahyryň ykbalyna degişli bolman, eýsem, şol zamanda ähli halka degişli ýagdaýlardyr. Günhozanyň aşakdaky setirleri bir seredende umytsyzlyga düşen gahryman hakynda sözlesede, onda zamanasynyň zalymларыndan närazy şahyryň ýürek sözleri ýaňlanýar:

Kapalykta bul dünýada ýyglarman,
Azap bilen kara barrym daglarman,
Kaşan ýaktym, bahtym kelip, şaglarman?
Adamnyň ruýhy gada, ýaranlar.²

Magtymguly bilen Günhozadan mysal getirilen bentler forma taýýndan meňzeş bolmak bilen birlikde, mazmun taýdan hem ýakynlyk bar. Egerde teksleriň mazmunyna üns berip okasak Magtymgulynyň şygrylarynda durmuşdanrazy we närazylar, bagtlylr we bagsyzlar hakynda pikir ýöredilýär. Şahyr şeýlelikde iki hili ýaşayşyň bardygyny görkezýär.

Günhozada bolsa bu problemanyň analizi özgeçe planda berilip, şahyr, mal dünýäsi bolmadyk garybyň zemgyetçilikde hiç hili ornunyň ýokdugyny nygtaýar. xyrýaar xadykt`sh aýyr xal-žagdaýyna biýparýa karap gura almagal. Aýa bunyň uş`ş ne kyýayý kerek? Şaxyrlar bu ýakyýalardyn ns eebeten iaýda bodgannn`sh tübirine aralasyýga tyrysady. Basyna tüsken kaýşxäenret, xaýaykt`sh irkingi kündege yrbal - teřdiri barasyndaş keřeterýaeşşýřr şaxyrlardy oýlanyýfa mežbür etş.

¹ Künhoza. El menen. Nökis. 1989 žyl, 55 sah.

² Şol erde 57 sah.

Şeýle pikirlerden soň XVIII asyrdaky ýaşan Magtymgulyda bir ideýa öňe çykyp başlaýar. Ol bolsa äxli umydyňy Xudaýa bagyşlamak, arzuw-umytlaryny, ýanyşlaryny Allatagala ýetirmek, onuň gollap-kuwatlamagyna bil baglamak. Bu ideýanyň ýüze çykmagyna zamanynyň zalymlygy-da ündeýär, döwrüniň ruxy-da muňa ýol açýar. Şonuň üçin şaxyr:

Magtymguly aýdar, bagym biwedir,
Nesibim takdyrym, ykbalym keçdir,
Nietim Käbedir, xyýalym xaçdyr,
Yxlasym bar laç towabyn etmäge

diýip, Käbä baryp, xažy bolup, kämil bolup, hak diýdaryna ýetmek üçin talpynýar. Munuň bu ideýasy şaxyry Sufizmge baryp ýetirýär. Sebäbi, Magtymguly Şirgazy medresesinde okanda sufilik ylmy bilen tanyş bolupdyr. Şaxyr sufilik ýoluny xalkyň peýdasyna xyzmat etdirýär pikir-maksady bilen sufilige aralaşýar.

Onda tasawwuf näme? Şu mesele dogrusynda-da durup geçenimizde temamyzdan daş gidenligimiz bolmady. Tasawwuf taglymaty jemgyetiň garşysyna dörän filosofiýadyr. Bu taglymatda sotsial problemalar xas ýiti işlenen: etime, garyba xossar çykmak, xalal ýaşamak, kanagatly, sabyrly bolmak, adamlary pähimdarlyga, saxawatlylyga çagyrmak, iliňi-watanyňy söýmek, özgeleriň göwnüne degmezlik, nebsiňi eňmek, dost göwnüni syndyr-mazlyk... ýaly ajaýyp ideýalary öňe sürýär. Tasawwuf real žemgyet bilen gönümel göreşe giren akym däl. Ýöne onuň göreşi örän düýplüdür. Onda ylmy-sotsial xäsiet xas güýçli. Ol jemgyeti örän çylşyrymly ylmy kontsepsiýanyň üsti bilen sowatsyz adama düşnüksiz bolan formada berýär. Lirik gaxrymany simwollaryň allegoriki manysy bolan aýlawly konfliktiniň içi bilen äkidip, ony şu dünýäniň xapysalygyna garşy goýýar.

Bu taglymat arap topragynda peýda bolsa-da, başga ölkelerde xas gowy ösüpdir. Yslamyň, Gurxanyň, Xadysyň çäginde dörän bu taglymat yslamyň ýaýran erlerine onuň yzy bilen ýaýrap başlapdyr. Ol xiç maxal yslama, Gurxana garşy gitmändir.

Tasawwuf ideýalary umumy ynsan ideýalaryna gabat gelýär. Şu sebäpdenem bu

taglymat şaxyrlar üçin gaçybatalga bolupdyr. Jemgyýetiň strukturasy bilen oňuşmaýan, ylalaşmaýan şaxyrlar, alymlar, döwlet işgärleri... gowy özleşdirip, bu ylmyň ýokary derejesine etipdirler.

Ine, şonlukda sufilik talymaty orta asirlardan esas alyp, XVIII - XIX asyr türki poeziýasyna-da aralaşdy, ösmegin dowam etdi.

Magtymguly sopyçylyk ylmynyň beýle basgançaklaryny basyp geçenligini sygyrlarynda beýan edýär:

Säxer turup, ylym kitabyn açsam.
Ok`ş, okyp dürli-magnylar saçsam,
Kyrklar le žem bolup, pyýala içsem,
Künzi-Meýxanada aýag etişse.

Ylmy kal, ylmy-xal baryn žem etsem,
Şerigat ýoluna daýym göz etsem,
Nebsi şeýmaxsus-dünýe xarsun terk etsem,
Şeraban-taxuran buag etişse ”

Bu ýerde lirik gaxryman yşk kitabyny aç`ş görkezmegi, ondan manylar saçmagyny, şol wagtda şarap içip, „ylmy-kal“, „ylmy-xal“ bilimlerini özünde zemlenendigini, kâmil bolmaklyga ymtylýar.

Şeýle xäsiýete eýe bolan XIX asir garagalpak şaxyry Berdak xem özüniň bir goşgusynda:

Suŷpylykka kol uzatgym,
„Mäkkam tutkaý dästim" menin¹.

diýip özüniň sopyçylykdan-da az-kem xabarly bolanlygyny aýdyp geçýär.

Ažiniýaz xem, Berdagyň xem dini düşüňzeleri Gündogar mistiklerinden şol sanda Magtymgulydan esas alyp gaýdýar. Sebäbi, orta asyrlardan dowam edip gelýän sufiligi Magtymguly öz döwrüne gelende onuň ideýalaryny giňeldýär. Ony öz döwrüniň nepsini üçin göreşdirýär. Aýratyn xem, din xadymlaryna garşy tankyt taýagyna aýlandyrýar. Sebäbi, sufilik şeýle pikiri ündeýär: taňryny tanyp bilmek we insan bolmak üçin birinzi nobatda kämil bolmaly.

Ine, Magtymguly alym xökmünde kämil insan ideýasynyň ýokardaky ýaly ylmy esaslaryny giňişleýin özleşdiren bolsa-da bu taglymatyň özüne örän agyr täsir edenligini sygyrlarynda aýdyp geçipdir.

Bunuň şeýle bolmagyna aýratyn xem şaxyryň atasy Döwletmämmet mollanyň dünýäden ötmegi bilen Magtymgulyny „ýoldan-ýola" azaşdyrýar. Sebäbi, öň atasynyň salan ýolundan „Guba düýelik"² agyrlıgy bilen manylar kerwenini çekip alys-alslara gidip barýardy. Atasy ölenden soň oňa ýol-ýoda görkezjek kämil pir ýok. şonuň üçin onuň lirik gaxrymany özüni ýalgyz duýýar:

Ýigitlik paslyny gyşa etirdim,
Beýik pikre galdym, aklym ýitirdim,
Kämilik kişisin derýa batyrdym,
Il içinde däli bolup galyp men².

Magtymguly özüne kämil pir yzarlaýar.

Alymlar sözün dinde, nesixatyn al-göter,
Tur, xakyň dergaxyna mynažat kyl, gol göter,
Ryýazatayň ýüküni arkan, ýüzin şol göter,
Bu iş merdiň işidir, merdana tur, gal, göter,
Kämil aýagyna baş goý, ýalançydan el göter,
Toba kylyp, bir piriň topragyna bulan könlüm²¹

¹ Berdak, Taklamaly sygarmalary., Nökis, 1987, 151-sax.

² Magtymguly. Saýlanan eserler.2.tom. Aşgabat 1983 ýyl, 203-sah.

¹ Magtymguly. Saýlanan eserler.2.tom. Aşgabat 1983 ýyl, 203-sah

Ýa-da:

Köňül mysapyrdyr, zeset ýartdadyr,
Žanym zoşgundadyr, ýürek dertdedir,
Küým kämildedir, gözüm mertdedir,
Şum mertämden xiç bir merdan talylmaz.

Şaxyryň „Döwran tapylmaz“ atly redifli goşgusyndan alnan bu bentde lirik gaxrymanyň ýüregi dert içinde galýar. Sebäbi, köňül islegi kämil bolmakda, emma oňa dertleşmäge pir tapylanok. Bu ýerde „merdan“ sözi keramatly pirleri göz önüne tutýar. Şonlukdan şaxyr buny obrazly suratlandyrýar. Şaxyrdyň ýokarda ady getirilen goşgusyň mazmuny, temasy, ideýasy, obrazlary bilen meňzeş gelýän Äžynyýazyň „Däýran bolmady“ atly şygry žanrynda žazylan bolmady redifli eserinde ýokardaky ýaly kontsepsiýa ösdürilýär:

Syrym paş etmedim xergiz xeş kimge,
Sitemkär eýledim žanga beş künde,
Güzar därbentine kurfan köşkimde,
Dartimdi dartleser xämdem bolmady².

Şaxyr-gaxryman zamanyndan närazy. Emma, onuň kämillige bolan xöwesi güýçli. Şaxyr - gaxryman dertleşmäge adam tapyp bilenok, ruxy dertdeş gözleýär. Onuň ýürek derdi, kämillige bolan xöwesi näçe özüni gyýnap dursa-da, gaxryman syryny xer kime aýdyp paş edenok. Ol xaçan kämil merdana mert tapyp bilse şoňa özuniň ýagdaýyny, xalyny beýan etzek.

Mysallardan görşümüz ýaly Magtymguly bilen Äžynyýazyň şygrylarynda ideýa bir ýönelişde alnyp barylýar. Olaryň pikiri kämil insan kontsepsiýasyny ösdürmek, ösdürip kämil bolmak, xak menziline ýetmekdir. Emma iki şaxyryň-da lirik gaxrymany „Derdini dertleşmäge adam“ tapyp bilenok. Şonuň üçin olar nalaýar, zaryn çekýär.

Ine, Äžiniýazyň kämil ynsan kontsepsiýasyny ösdürmekdäki pikirlerine Magtymgulynyň täsiri uly bolupdyr. Diýmek, Äžynyýazyň ýokarda ady getirilen goşgusy Magtymgulynyň „Döwran tapylmaz“ atly goşgusyň täsirinde dünýä gelen

² Äžiniýaz. Taňlamaly şygarmalary. Nökis, 1988, 38-sax.

diýip aýdyp bileris. Şygýrlara üns bereliň:

Därek ýok uşyrgan kuba kuşymnan,
Bazarym tarkady irki peşinnen,
Kärýan ötkän ýakta meniň tuşymnan,
Köňil mülkim zolfa änzam bolmady.

Şaxyryň bu goşgusynda „guba guş“¹, „bazar“ sözleri allegoriýaly obrazly görnüşde berilipdir. Muny edebiýatçy B.Genžemuratow şeýle düşündirýär: „Şaxyryň „Bolmady" redifli goşgusyndaky «guba guş» sözi simwol xyzmatyny ýerine ýetirip dur»¹ diýip pikirini dowam edip, „guba guş“ - „bagt guşy“, „döwlet guşy“ diýeni aňladýar. Bu guş ylham, zoş, ýaşlyk.. Şu bagt guşynyň lirik gaxrymany taşlap uçup gitmegi-bagtsyzlykdyr“² diýýär.

Şeýle «guş», „bazar" diýen obraz-düşünzesi Azynyýazdan bir asyr öň ýaşan Magtymgulynyň dörediziliginde giňişleýin işlenipdir. Özü-de ol adam köňli bilen baglanyşykly. Bu obraz-düşünze mistik pikir bilen aýrylmaz görnüşde düşündirilýär.

Mysal üçin, Magtymguly:

Bir azał menzildir, umydyň üzme,
Göwnüňi sowutma, bazaryň ýykma
Dükanyň dargatma, bazaryň bozma.
Ten mülkünde bir menzil gall bile.

Ýa-da:

Žeset bir menzildir, ten bir kapasdyr,
Žan bnr gözi bagly guşdur, ýaranlar.

diýip ýazýar.

Ten kapasy içre waspy žan guşy,
Xer dem perwaz eýlep, urnup durupdyr.

Magtymgulydaky žan guşy-da erk etse ten kapasýndan uçup gitmäge perwaz edýar. Ine, Azynyýaz xem özüniň pikirini idealdy açyp bermek üçin guba guş obrazyny giňden ulanypdyr.

Edebiýatçy M.Annamuxammedowyň „Guş dili kontsepsiýasynda Allataalanyň

¹ Genžemuratow B. Azynyýaz lirikasynyň poetikasy Nökis, 1997, 54-sax.

² Genžemuratow B. Azynyýaz lirikasynyň poetikasy Nökis, 1997, 54-sax.

dünýä älemi ýaratmakdan tutan maksady özüni görmek we oňa ýaşamak şertini bagyşlamakdyr. Ynsan ýaradylanlaryň içinde äxli žanly žanwarlaryň içinde iň kämili. Oňa bir azaýyp zat bagyşlanan ol köňüldir. Köňül bolsa ylymlyryň xazynasydyr Ol azaýyp tilsimat bolup, alla özüni şonuň içinde ýaşyryp goýupdyr. Şonlukdan, adamyň denesi xazynany saklap durýan gala¹³ diýip belleýşi ýaly „Guş dili“ kontseptsíýasy ýönekeý zat däl. Ine, şulardan netize çykaranymyzda onda ýokardaky şaxyrlaryň „Bazar, kuş“ obraz düşünzeleriniň näxili aspektde berilendigine göz ýetirýäris.

Şonlukdan, Magtymguly we Aziniýaz eserlerindäki „Guş“ diýen obraz düşünzesine kem baxa garamaga bolmaýar.

Ažynyýazyň, „Aňalar bir kus kaşyrdym“, «Kuba kuş» atly allegorik obrazda berilgen goşgularynda-da ýokardaky ýaly ideýalaryň, dowam etdirilendigini görmek bolýar. Ažynyýazyň „Kuba kuş“ atly goşgusy allegorik syrly formada bolsa-da, onda sotsial garama-garşylyk bar. Çeper eserde adam bilen şeýtanyň arasynda konflikt döretmek çeperçilik däbe aýlanan bolsa, şu konflikt misgik edebiýatyň esasy konflikt ideýasyna aýlanypdyr. Ažynyýaz allegorik manyda „Gara guş“ bilen ruxy dünýäni ýüzme-ýüz goýýar. „Seni kuýdy şol kara kuş“ diýen setirlerden mälim.

Ine, şaxyrlaryň guş obrazyna örän köp üns bermegi adam kämilliginiň esasy belgisidir. Diýmek, olaryň pikiri köňül guşyny uçuryp nebsden daş bolmak, adamkärçilik sypatyna girmek.

Şeýlelikde, Ažynyýazyň dörediziligine Magtymgulyňyň edebi mekdebiniň täsiri uly bolupdyr. Mysal üçin Ažynyýaz:

Söýlese şýrindur žaxanda tili,
Kelse şady kurram boladur eli,
Ärman bilän ötti ol Mahtymkuly,
Ol-xäm näme kördi, äý dün`ýa sendin³

Diýip şaxyryň adyny özüniň goşgusynda getirýär. Magtymgulyňyň ady Aziniýazyň başga şygrylarynda dile alynmasa-da onuň bir topar goşgularynyň ýazylmagynda Magtymgulyňyň täsiri anyň duýalýar. Aziniýazyň käbir şygryrlaryny forma taýdan-da, mazmun taýyndan-da Magtymgulyňyň goşgularyndan aýyrmak kyn. Biziň pikirimizçe, Aziniýazyň aýrym şygryrlaryny Magtymgulydan terzime diýip

¹ Annamuxammedow M., Magtymguly gielin syryn, bar içde..., Aşgabat, „Magaryf“. 1997. 51-sax

³ Aziniýaz. Taňlamaly şyrmalary. Nökis, 1988, 100 sah.

hasaplaýan alymlaryň pikirleri dogrydyr. Bir şahyr ikinji bir şahyryň şygrylaryny öz diline terjime edende originalyň formasyny bolşy ýaly edip saklamak şert däl. In ähimietlisi, esasy nusganyň mazmunynyň saklanmagy şert. Egerde, Aziniýazyň Magtymgulydan terjime hasaplanyp ýörilen şygrylarynda türkmençe originaldan kesgin tapawutlanýan setirler, bentler duş gelse geň galyp oturasy iş ýok. Sebäbi, Aziniýaz Magtymgulynyň şygrylaryny öz diline terjime edende, şahyrdan ylhamlanyp özünden täze setirler we bentler goşupdyr dien çaklama hakykata ýakyndyr. Pikirimizi bir şygryň terjimesiniň mysalynda görkezmegi makul bildik. Magtymgulynyň dörediziliginde «Ýagşy» sözi redif formasynda gelýän birnäçe şygrylary bar. Aziniýaz ine şu şygrylaryň birnäçesinden käbir bentleri alyp terjime edipdir, netizede şahyryň mirasynda «žaksy» redifli terjime-şygyr ýüze çykypdyr. Esasy üns berilmeli eri Aziniýaz käbir bentleri esasy nusgadaky ýaly edip terjime edipdir:

Magtymguly: Adam bolup, adam gadryn bilmeen,
Ondan ene otlap ýören mal ýagşy.
Sözlegende, söz manysyn bilmeen,
Ondan ki bir sözläp bilmez lal ýagşy.

Aziniýazyň warianty:

Adam uly adam kädin bilmeşe,
Onnan düzde otlap zürgen mal žaksy,
Aýtkan sözdiň maranasyn bilmeşe,
Ol adamnan tilsiz ösken lal žaksy.

Görşümüz ýaly bu bendiň esasy nusganyň edil özidigi, mazmunynyň dolulygyna saklanandygyny, hatda formasynyň hem original bilen bir hilidigini görmek bolýar. Şeýlede bolsa Aziniýaz käbir bentleri esasy nusgadan uzaklaşdyryp terjime edendigine hem duş gelmek bolýar. Mysal üçin Magtymgulynyň «Mal ýagşy» dien şygrynda şeýle bent bar:

Bir biwepa ýara gülüp bakandan,
Şirin žany yşk oduna ýakandan,
Ýat illerde mysapyrlyk çekenden,
Ursa, sökse, horlasa-da il ýagşy.¹

Indi aşakda Aziniýazyň terjimesi bilen tanşyp göreliň.

¹ Magtymguly. Saýlanan eserler.1.tom. Aşgabat 1983 ýyl, 152 sah

Kisiniň ýaryna külip bakňannan,
Şybyn žanyň yşky otyňa žakňannan,
Öz boýyňa türli nasak takňannan,
Öz ýaryňnyň tärbijasyn ber žaksy.

Giýne kylyp žurtty taslap ketkennen,
Kädirin bilmes zerde hyzmet etkennen,
Žat ellerde müsapirlik şekkennen,
Uryp-sögip korlasada el žaksy.¹

Egerde üns beren bolsaňyz Magtymgulydaky üçünzi we dördinzi setirleri Äžiniýaz goşgynyň soňky bendine geçirip, olaryň erine özünden setirler goşupdyr. Bu goşulan setirler Magtymgulynyň şygrynyň ruhyna, iň esasysy mazmunyna goşulyp gidipdir.

Ine, şeýlelikde Magtymgulynyň ideýa-tematikasy bilen XIX asyr garagalpak şaxyrlarynyň dörediziligi örän ýakyn bolup gelipdir. Bu öz gezeginde edebi täsiriň netizesi diýip baxalaýarys.

Ine, şeýle suratlandyrmaklyk „yşk mülküniň şasy“ xasaplanýan XIX asyr türkmen şaxyry Mollanepesiň eserlerinde-de bar. Emma onyň goşgulary romantik usulda berilýär. Şaxyryň şygrylary Äžynyýazyň döreden şygrylary bilen ideýa-tematika taýdan bir-birine ýakyndyr. Bu xakynda edebiýatçy A.Karimow «Mollanepesiň eserleri bilen Äžynyýazyň tworčestwosy arasynda berk edebi baglanyşyk bar. Bu baglanyşyklar aýratyn olaryň söýgi goşgularynda aýdyň görünýär. Äžynyýaz Mollanepesiň baý lirikalaryndan, döplerinden ylxamlanyp, ondan nusga laypdyr we tworčestwosyny baýlaşdyrypdyr»² diýip ýerlikli we xakykat Baxa beripdir.

Bir seredende Mollanepesiň-de goşgularyndaky magşugyň suratyny salmak usuly şol mistik edebiýatdaky döp bilen meňzeş görünýär. Onda-da ýokardaky ýaly çeperçilik gurallary giňden ulanylypdyr. Emma, onuň aýratynlygy bar. Romantizm yşky bilen tasawwufdaky yşkyň tapawudy barmyka? Romantizm köp babatda mistiki poeziýanyň çeperçilik döpleri bilen ugurdaş gelýär. Ýöne olaryň ideýa easy başga-başgadyr. Xatda olar sýażet gurmakda-da, xäsiet açmakda-da, şaxyrana obrazlylykda-da biri-biri bilen

¹ Äžiniýaz. Taňlamaly şyrmalary. Nökis, 1988, 97 sah.

² Karimow A Edebiýatymyzyň gepara mäseleleri. Nökis, 1988, 148-sax.

çeperçilik «xyzmatdaşlygyny» edipdirler. Olaryň başga xili çeperçilik çykalgasy bolmandyr. Sebäbi, romantiki stildäki «gaçmak» däbi sufizimde-de bar, ikisiniň gaxrymany xem durmuş, žemgyet bilen oňşanok. Iki stiliň gaxrymanynyň ruxy dünýäsinde xem bitewilik bar. Olaryň ikisinde xem başga-başga mazmunda bolsa-da, aşyk bilen magşugyň ideal dünýäsi bar. Olar meňzeş gussaçylyga, gama, aýrallyga, wysala düşýärlər. Ikisiniň liriki detallary-da köp erde meňzeş: seýrana çykmak, xudaýa mynažat etmek, pelegi – dünýäni ýazgarmak, ýara ýalbarmak, wepasyzlykda aýyplamak. Garaz, iki stiliň idealy başga-başga diýmeseň, çeperçilik däpleri – sistemasy köplenç umumydyr. Ýöne bir zady mäkäm bellemek gerek. Sufizmiň gaxrymany alym adamdyr. Ol parasatlylygy we danalygy, çuňňur intelektual oýlary bilen tapawutlanýar. Ol durşy bilen syra ýagrulan «gizlin» adamdyr, şaxsyetdir. Ol ownuk problemalar bilen asla gyzyklanmaýar. Onuň bar pikir-oýy nädip žemgyeti kämil derežä eltmeli we adamy nädip ruxy taýdan kamilleşdirmeli? – dien filosofiki pikire syrykýar. Diýmek, romantizm adam gözelligini açýan edebiýat bolsa, mistitsizm allañ gözelligini açýan şaxyrana dünýädir. Şonuň üçin xem sufizmiň gaxrymanynyň xäsieti alla bolan aşyklykda, şu yşkdan daşda durýan bikämil žemgyete garşy göreşde açylýar. Ol döwrüň sotsial problemalaryny kämil adamyň gözlegleri bilen açypdyr. Şonuň üçin xem kämil adam kontsepsiýasyny orta çykarypdyr¹.

Mysal üçin, Magtymgulynyň «Näme sen?», «Aşyk bolmuşam» atly goşgularynda gözel gyzyň owadanlygy we oňa aşyk gaxrymanyň duýgulary suratlandyrylýar. Ol aşyk-gaxryman öz ýarynyň-allanyň näxili sypatdadygyny bilmän, onuň göze görünmän gizlenip ýörmegini «Näme sen» diýip, oňa ýüzlenýär we oňa özüniň yşkyny bildirýär. Soňky goşguda-da aşyk-gaxrymanyň yşk düşünžesi sergezdan ýolçynyň mysalynda suratlandyrylýar. Bu sufizme degişli yşk bolup xasaplanýar. Indi Mollanapesiň «Istäp ki gözel ýary» atly şygyryndaky yşga üns bereliň. Şaxyryň bu goşgusynda aşyk-gaxryman özüniň magşugy – gyz bilen ýüzbe-ýüz gabat gelip, onuň bilen söxbetleşýär. Ol älemde diri ýörendigi mälüm. Şonuň üçin bu stildäki yşkda az-kem bolsa-da sub`ektiwlik bar. Emma sufizmdäki yşkda abstraktlyk güýçli. Bu iki yşkyň aratapawudy şulardan ybarat.

Mysal üçin, Mollanapesiň:

¹ Annamuxammedow M. Magtymguly gizlin syryň bar içde... Ikinzi kitap. Aşgabat, «Magaryf», 1997, 23-sax.

Kamatyň tubudyr, goýnunda nardyr,
Gerdeniň dutardyr, zülpleriň tardyr.
Tamam xur periler xusnuna bende,
Leýliniň sypaty bar eken sende/

diýen mazmundaky goşgy Äžiniýazda:

Läýli, zuxra, Sänem ýaňlyg süýreti,
Tuýby agaşyna meňzer kämäti.

Ýa-da:

Afalar ýarymnynyň, täriýpin desem.
Tuýby agaş, anyn, kaddy dalydy,
Kulky, pyňly, xaly-aýxalyn desem,
Misli Mäznün süýgen Läýli ýandydy.

Diýen görnüşde berilýär. Bu ýerde iki şaxyrdaky ýaryň „kaddy- kamatyny“ (diniý düşünzelere görä „bexişte« bolýan uzyn boýly, owadan bir agažyň ady) agažy meňzedýär. Şeýle hem „dene-dutar“, «zülpsaç-dutaryň tary“. Ine, şu ýerde meňzeşlik we metaforalar xer şaxyryň öz xalkynyň durmuşyndan alynan, žanly söýleşik diliniň materially esasynda düzülipdir. Original meňzetmeler we metaforalar.

Ine, iki şaxyryň birmeňzeş simwol obrazda ýar žemalyny suratlandyrmagy hem-de bir mysalda aýdyň görünýär.

Mysala alynan şygylaryň soňky setirlerinde ýaryň görnüşi belli syžet Leýli bilen teňleşdirilýär. Bu-da oý-pikiri obrazly bermekligiň bir usuly. Emma, bu ýerde Leýli mazmun rolunda gelmeýär. Ol diňe söýgülisine wepaly gyz obrazynyň formasy görnüşinde işledilipdir.

Mysallardan görnüşi ýaly Mollanepes we Äžynyýazyň birmeňzeş çeperçilik gurallaryny ulanmagy olaryň pikir- ideýasynyň bir meňzeşligini aňladýar.

Mollanepes bilen Äžynyýazyň idealy umumy adamy bu dünýäniň görki, aýal gyzlary bu dünýäniň aýratyn görki diýip xasaplaýar. Mollanepes hem, Äžiniýaz hem aýal gyzlary adamzat ömrüniň güli, xudaý tarapyndan gözel edip ýaradylan ynsan diýip bilipdir. Şonlukdan, bu iki şaxyr gyzlaryň xusny žemalyny, owadan, bir sözli xäsiýetlerini taryplapdyr. Ýagny Mollanepes hem, Äžynyýaz hem gyzlaryň ömürdäki owadanlykdan, gозellikden ýaradylan diýip düşündirýärler. Şu ýerde iki şaxyryň ömiri

düşünişi, ondan täsirlenmegi biri-birine meňzeşdir.

Mollanepesiň akyl-nesixat temada ýazylan „Ner gezgin“ atly muxammesi mazmuny ideýasy taýdan Berdagyň «Xalyk uşyn» atly goşgusy bilen bir meňzeş bolup gelýär. Şygryda şaxyr özüne maslaxat berýär („Könlüm sana nesixat, gezseň serbeser gezgin“) Onuň mazmuny şol döwrüň durmuşyndan alynan, şygryň manysy şeýle adam ömür boýy birine garaşly bolup ýörenden, bir ýyl ınar“ („mert“) bolup ýör, xiç biriniň önünde dyza çökme diýip netize çykarýar. Ol oý-pikirini obrazly beýan edipdir.

Ine, mysallarda görüp çykyşymyz ýaly türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlarynyň bir-birine özara täsiriniň bolandygyny olaryň şygrylarynda ideýa - tematik baglanyşyklaryň bardygyny duýduk. Aýratyn xem, Magtymgulynyň döredizilik mekdebiniň garagalpak şaxyrlarynyň ylxamyna egsilmez güýç goşandygy xemmämize mälim Öz gezeginde Ažynyýaz, Beradaklar xem diňe bir garagalpak edebiýatynyň kpassikleri bolup galmazdan goňşy xalklar - özbek, türkmen, gazak şaxyrlaryna-da döredizilik täsirini ýetirendigine güman ýok.

Şeýlelikde, ýokardaky materiallara esaslanan xalda türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda ideýa-tematik baglanyşyklar barasynda biz şeýlerak netize çykarsak bolar.

-Türkmen we garagalpak kpassik poeziýasynda ideýa- tematik baglanyşyklar şaxyrlaryň Watan, il-xalk xakyndaky şygrylarynda anyk göze düşýär.

I- Döwür, zaman, žemgyýet meseleleri barasynda pikir ýöredende;

-Türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlarynyň sopuçylygyň sotsial ideýalaryny puginligi bilen gollap-kuwatlamagyndaky pikirleriniň bir ýönelişde bolmagynda:

Ruxy taýdan kämil ynsan obrazyny döretmekde, oňa gol bermek, kämilliğin sotsial teoriýasyny açmak ýaly meselelerindn pikirleriniň meňzeşligi;

Türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlarynyň misgik we romantik edebiýatyň däplerindäki çeperçilikusullaryny ulanmakdaky aýratynlyklarynyň meňzeşliginde

-Aşyklyk temasyndaky şygrylarynda;

-Filosofiki we gündelik durmuş görnüşlerini suratlandyrýan goşgularynda;

didaktik (akyl-nesixat) mazmundary şygrylarda;

Ine, Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda ideýa- tematik baglanyşyklar ýokardaky ýaly meselelerde özüniň söxlelenişini tapypdyr.

II BAP. Türkmen-garagalpak klassyk edebiýatynda çeper forma xem žanrlaryň tipologiýasy.

Belli alym W.M.Žirmunskiniň edebiýaty deňeşdirme öwrenmekşigiň xalkara assotsiatsiýasy V kongresinde (Leningrad, 1976 ýyl) «Edebi täsir we tipologik meňzeşlik» meseleleri babatynda eden çykyşynda «edebiýatyň ösüşindäki stadial-tipologik anologiýalar özara bir-biri bilen dogrudan-dogry ýagny gönüden-göni täsirde we baglanyşykda bolmadyk käbir eserlerde, žanrlarda we suratlandyryşynda birnäçe meňzeşlikleri görmek mümkindir» diýip belleýär.

Şeýlelikde, „Žanr - bu anyk tariýxyý kategoriýa, Ol özüniň žüzege geliş we tarixy ösüşiniň dowamynda özünçe kadalara eýe bolup özüne maxsus poetik dünýäsi bilen aýratynlanyp durýar. Şeýle xemo 1 betýk söz ussatlarynyň galamynyň gudraty bilen ýokary belentlere göterilýär. Edebiýatçy L.G.Frizma xer näxili žanrlarda gallam ýüwürden şaxyrlar xakynda şeýle diýýär: „Biz köplenç Şekspiriň tragediýasy, Puşkiniň poemasy> Balzagyň romany, Çexowyň nowellasy diýip aýdýarys"¹. Edebiýatçynyň aýdyşy ýaly gündogar edebiýaty barasynda-da beýle pikiri aýtmaga bolar. Meselem, gazal diýlende öňürti Nowaýy, Rubaýy diýende Omar Xaýýam, taxmys diýende Andalyp ýadymyza düşýär. Olar şu žanrlary ösdüripdir, olary belli žanr derežesine ýetiripdirler.

Ine, dābe öwrülen žanrlar edebi protsesiň dowamynda öz orny bilen ösüşini dowam edip asyrlaryň dowamynda kämilleşipdir. Sebäbi çeper eseriň mazmuny belli poetik formalar, žanrlar arkaly ýüze çykýar. Şonlukdan, lirikada žanrlaryň roli beýik. Žanrlar özleriniň xarakteri boýunça türki xalklar edebiýatynda bir meňzeş bolup xasaplanýar Buny edebiýatçy M.Pirnazarow „Türki xalklaryň agzeki we ýazykwly poeziýasynyň baý xem-de reň-bereň žanrlar sistemasy xer taraplamalary

¹ Frizman L.G. Žizn` liričeskogo žanra M. Nauka 1973, str.4

bilen öz-ara ýakyn xem-de birmeňzeş xarakterge eýe“¹ diýip ýerlikli belläp geçýär. Bu türkmen xem garagalpak poeziýasynyň mysalynda-da şeýle. Iki xalyk poeziýasyndaky birnäçe žanrlar bir meňzeşlikde ösüpdür, olaryň arasynda baglanyşygyň bardygy mälim.

Türkmen we garagalpak poeziýasynda giňişleýin ulanyňlan käbir žanr formalary xalk agzeki dörediziligine maxsus formalar bolup xasaplanýar. Alymlaryň pikirine görä şygry termininiň kelip çykmagy-da xalk agzeki tvorçestwosy bilen baglanyşykly eken. Sebäbi, agzeki tvorçestwoda şygry esasy orunda durýar. Belli alym N.Dawkaraewyň „Garagalpak xalky özüniň gaýgyly günlerinde-de, guwançly günlerinde-de şygrysyz, saz söxbetsiz, agzaki poeziýasyz ýaşap bilmedi. Adama özi doglan günden başlap şygry xemişe ýoldaş boldy»¹ diýip belleýşi ýaly şygry diňe bir ýazuwly edebiýatda däl, eýsem agzeki edebiýatda-da uly äxmiýete eýe eken.

„Žanrlar tipologiýasynyň esasy wezipelerinden biri diýýär alym W.Çerneň dürli edebi döwürlere maxsus žanrlar sistemasynyň arasyndaky gatnaşygy bellemek, edebi protsessiň žanrlary olaryň belgilerini anyklamakdan ybarat bolmagy gerek“³. Şonlukdan, žanrlar sietemasyny öwrenmek dürli edebiýatlarda bar bolan žanrlaryň özara baglanyşygyny öwrenmek edebiýatşynaslyk ylmynyň esasy ýönelişi bolup xasaplanýar. Aýratyn, buny deňeşdirmeli görnüşde öwrenmek anyk netiýze berip biler. Belli edebiýatçy K.Muratbaew garagalpak poeziýasyndaky şygry düzlüşi barasynda söz edip şygryň turki xalklar poeziýasynyň ösmegindäki özüne maxsus aýratynlyklaryny xasaba almalydygyny belläp geçýär: „Garagalpak poeziýasyndaky häzirkiki döwürde ulanylyp gelinýän „şygry“ özüniň gurluşy printsipleri we terminlik xyzmaty taýýndan bir seredende garagalpak xalkynyň poetik tvorçestwosynyň döreýşi, kämilleşişi, derekleri we çeşmeleri xem türk dilleri sistemasyndaky xalklaryň poetik tvorçestwosyna baryp direlýär. Şonlukdan, şygryň gurluşyny diňe garagalpak poeziýasynyň çäginde ýekelikde alyp seretmeklik ýetkiliksizdir Şygry düzlüşine şu dogrudan pikir ýöretmek bir tekiz türk xalklarynyň poeziýasynyň ösüşindäki özüne maxsus aýratynlyklaryny xem xasaba almalydyr»¹

¹ Pirnazarow M. Poetik žanrlar tipologiýasy. Toşkent, 1989, 121-sax.

¹ Däýkäraew N. Rewolýutsiýara şekemgi karakalpak edebiýatynyň oçerkleri. Nökns, 1961, 16-sax.

³ Černeň G., Literaturnye žanry, M., MGU, 1982, 21-sax.

¹ Muratbaew K. Karakalpak poeziýasynyň kosyk kurylysy. Nökis, 1977, 9-sax.

Şeýlelikde, garagalpak poeziýasy žanrlarynyň milli aýratynlyklaryny aýdyňlaşdyrmak islesek, onda birinži nobatda onuň başga edebiýatlar bilen baglanyşygyny bilmegimiz gerek. Şonuň üçin işimiziň bu bölümini garagalpak we türkmen klassyk poeziýasynyň žanr, formalaryň baglanyşyklaryny öwrenmeklige bagyşладыk. Sebäbi, bu iki xalkyň poeziýasynda bir näçe meňzeşligiň bardygy göze düşýär. Mysal üçin „goşgy“ termininiň ulanylyşy bu iki xalkyň edebiýatynda in, irki manysynda näxili bolsa, xäzire çenli şol durşunda aýdylýp gelinýär. Türkmen dilinde ol „goşgy“, garagalpak dilinde „kosyk“ görnişinde ulanylýar. Käbir turki xalklarda bolsa ol özgerişe duş gelipdir. Xäzir „goşgy“ (stix) sozn özbeklerde, azerbaýžanlarda „şe`rⁱ“ türklerde, „şiýr“, uýgyrlarda „şer“, gyrgyzlarda bolsa bu termin üçin gadymy turki xalklardyň arasynda aýtylmansyň berýän „yr“ sözünü ulanypdylar.

XVIII-XIX asyrlarda türk xalklary poeziýasynda (Türkmen we garagalpak lirikasynda) köp we giňden ýaýran şygyr - formasy murabba (törtlik) formasyndaky eserler giňden ýaýrapdyr. Xemmämize mälim dört setirden ybarat eserlar garaşsyz bir bentden (tuýak, rubaýy, dörtlik) ýa-da birnäçe setirlerden (goşma, goşgu, murabba) ybarat bolmagy mümkin.

Türkmen we garagalpak edebiýaty poeziýasyndagy murabba žanrynyň ýüze çykmagy xalk tvorçestwosy bilen baglanyşykly. Belli alym S.Axmetowyň „Rewolýatsiýa çenli umumy garagalpak poeziýasy köplenç 11 - 7 - 8 – bogunly we terme žyr formasyndaky şygyr görnüşini bilipdir“¹ diýip belleýşi ýaly dowam edip gelen terme we tolgaw žanrlary XIX asyra

¹ S.Axmetow. Edebiýat we kritika. Nökis, 1978, 101-sax.

gelip garagalpak poeziýasy türki ýazuwly edebiýatyň iň aktiw formasy bolan dört setirli şygrylar bilen almasdy.

Beýle protses türkmen klassyk edebiýatynyda-da ýüze çykdy. XVIII asyra gelip, türkmen poeziýasynda murabba (goşuk) žanry giňden ösdi. Dogry XVIII-XIX asyra çenli Gündogar poeziýasynda lirik žanrlaryň köpçüligi, döredizilik synagyndan geçirilipdir. Şeýle-de bolsa, türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlary žanryň köpturliligine ýygyn etmändirler. Mysal üçin XVIII asyrdaky ýaşan Magtymguly diňe uç lirik žanrda galam ýüwürdi, XIX asyrdaky ýaşan Mollanepes goşug-murabba, muxammas, mussedes, gazal žanrynda şygyr ýazypdyr. XIX asyrdaky ýaşan garagalpak şaxyry Aziniýaz bolsa, gazal, muxalles, murabba, rubaýy, muaşşak žanrynda özüniň eserlerini döredipdir, Berdak köplenç murabba formasynda galam ýüwürdi.

XVIII asyrdaky türkmen edebiýatynyda we XIX asyrdaky garagalpak klassyk poeziýasynda murabba formasy esasy orundaky žanr xasaplanypdyr.

Türkmen murabba (goşuk) laryny döreden iň ilki zäxmetkeş halk xasaplanýar. Türkmen destançylyk we halk şygrylaryny ýerine ýetiren bagşylar, bagşy - şaxyrlar bolan, türkmen klassyk ýazuwly poeziýasyna esasy salgytlar Azady, Magtymguly, Andalyp, we başgalar xasaplanýar.

Türkmen murabba (goşuk) laryna xer taraplama ýakyn bolan dörtlik garagalpak zemininde iň ilki folklor eserlerinde terme -tolgaw görnüşinde ýüze çykypdyr. Şonlukdan, şygrylary döredizi iň ilki halk. Garagalpak dörediziligini we halk şygrylaryny ýerine ýetiren žyrawlar, kyssaxanlar, bagşylar bolupdyr. Mysaly üçin, Žiýen žyraw, Sopasly Sypra žyraw we başgalar.

Garagalpak klassyk ýazuwly poeziýasy ilki Künxožadan başlanyp, Aziniýaz, Berdak, Öteş we başgalaryň dörediziliginde ösdürilipdir.

XVIII-XIX asyrlarda esasy žanr bolan murabba (goşuk) xakynda birnäçe edebiýatçylar öz pikirlerini aýdyp geçdi. Filologiýa ylymlarynyň

doktory R.Rezebow «goşuk (murabba) - Orta Aziýa türki xalklarynyň poeziýasynda iň irki we giňden ýaýran forma. Bunuň xarakterli belgisi - xer bendi dört setirden durýanlygy bolup tapylýar. Şygyr many taýyndan bir - birine baglanyşykly 5-6 ýa-da 7-8 dörtlikden ybarat bolýar¹ diýip teoriýaly pikirlerini bildirýär.

Ine, irki döwürde peýda bolan murabbanyň düzlüşi, bentleriniň kapyýalary türkmen we garagalpak poeziýasynda tipologik taýdan bir görnüşde. Her iki halk poeziýasynda bu formanyň birinzi bendi a b w b ýa-da a b a b görnüşinde, ikinzi we dördünzi setirleri özara kapyýalaşyp, soňky bentler bolsa g g g b, d d d b we başga-da birnäçe formada dowam etdirilýär. Mysal üçin, Mollanepes:

Keş edip gezimişem pany žaxany,	a
Sendeý gözel xiç görmedim illerde:	b
Könlümiň aramy, menzil mekany,	a
Şeýda könül zoşmaz özge güllerde.	b

Berdak:

„Žoňymnan tappadym däreki,
Särdarymdy izler edim.
Men sorlyga dāwran kerek,
Dāwranymdy izler edim’

Görüp durşumyz ýaly murabbalaryň bu birinzi bendi a b a b görnüşinde kapyýalaşýar. Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda birinzi bendiň a b w b görnüşinde kapyýalaşýan görnüşleri-de bar.

Magtymgulyda:

Nesixat eýläýin, dinläň, ýigitler,	a
Pis xatyn başlagan toýa baş bolmaň !	b
Müň nesixat aýtsan, birisin tutmaz,	w
Akyly bolmaňan işe baş bolmaň !	b

Ažynyýazda:

¹ rezebow R. Liriki mazmun we şygyr sungaty. Aşgabat, 1968, 48-sax.

Ýäliý kunlim, xär zaýlarda dolanma,	a
Xer zaý demek bilän imkan bolurmy?	b
Sözlegände sözniň parkyn bilmegen,	w
Adam demek bilän insan bolurmy?	b

Azerbaýžan edebiýatçysy W.Waliew azerbaýžan poeziýasynda goşma xakynda söz Edip „Adatda goşuk murabbanyň birinzi bendi abab görnüşinde kapyýalaşýar. Emma soň bu kada bozulyp, birinzi bent ýalňyz bolup. onuň ikinzi we dördünzi setirleri özara kapyýalaşýar. Birinzi we üçinzi setirler erkin galdyrylýar“¹ diýip belleýşi ýaly bu teoriýaly pikir türkmen we garagalpak poeziýasynda ulanylýan murabbalar barasynda-da aýmaga bolýar. Ýokardaky ýaly pikirleri türkmen alymy R.Režebowyň, garagalpak alymy K. Mämbetowyň xem işlerinde duş gelmek mümkin.

Şonlukdan, türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda žanr - forma baglanyşygyň bar bolmagyna, olaryň şygyr ölçeginiň-de birmeňzeş bolmagy sebäpçi bolmagy mümkin. Bu iki xalkyň edebiýatynda esasy şygyr sistemasy - sillabik (bogun ölçegi) şygyr sistemasy. Ine, şu sistema arkaly goşuk murabba aruz ölçeginden tapawutlanyp durýar. Barmak ölçegi xakynda özbek edebiýatçysy Izzat Sulmat şeýle diýip pikir bildirýär. „Bogunlaryň sanynyň bir tekiz gaýtalanmagy netizesinde ritm peýda bolýan şygyr sistemasy - barmak sistemasy diýip atlandyrylýar. (Bogunlaryň sany, adatda barmak bilen sanalýandygy üçin bu sistema şeýle at berilipdir). Bir wagtlary „barmak ölçegi “ diýen termin aýdylýardy. Emma „ölçeg“ sözüniň başgaça dar manysy bolandygy üçin, onuň ornuna häzirki zaman şygyr düzlüşinde „sistema" termini ulanylýar»¹.

Şonlukdan Türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlary köplenç sillabik sistemada goşuk - murabba formasynda şygyrlar döredipdir. XVIII-XIX

¹ W.Waliew. Azerbaýžan fol'kloru, Baku, 1985, 181-sax.

¹ Izzat Sultan. Adabiet nazariýasi. Toşkent, 1980, 293-sax.

asyrlarda türkmen we garagalpak klassyk ýazuwly poeziýasynda giňden ösen murabba formasyna şaxyrlar durmuş xakykatyny xer taraplama suratlandyrypdyr. Bunuň üçin olar özlerinden öňki Gündogar poeziýasynyň köpçülik žanr formalarynyň xäsiýetini murabbada zemlemäge xeraket edipdirler. Şonlukdan başga žanrlaryň oňyn taraplary şaxyrlaryň murabbalar`nda görünýär.

Xer bir žanr formasynyň öz tematikasy bar. Olarda çeper mazmun bir - birine meňzemeýär.

XV1II-XIX asyrlarda türkmen XIX asyr garagalpak klassyk poeziýasynda giňden ösen murabba žanrynda Magtymguly, Mollanepes, Azynyýaz, Berdak we başga-da birnäçe şaxyrlar özleriniň ölmez-öçmez eserlerin döredipdir.

Türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlary didaktik xarakterdegi eserlerini goşuk - murabba formasyna ýazypdyr. Alym A.Bekmuratow türkmen didaktikasy barasynda pikir ýöredip otyryp, „Magtymgula çenli bar bolan turki ýazuwly poeziýada didaktik xarakterdägi eserlar esasan goşuk - murabba formasyna bolup, olar „turki" diýip atlandyrylan“¹⁴ diýip belleýär.

XII asyrdan gözbaş alp gaýdan didaktik poeziýa XVIII asyr türkmen edebiýatynda we XIX asyr garagalpak ýazuwly edebiýatynda tizden ösüpdir we onuň däpleri dowam etdirilipdir. Şaxyrlar beýle mazmunly eserleri köplenç murabba formasyna oý - pikirini bermeklige xeraket edipdirler

Şaxyrlaryň şygrylaryndan käbir bentleri deňeşdirip göreliň:

Säxer tur, Xudaýa ýalbar,	8
Yslam öýün, abat galsyn.	8
Ýamany goý, Ýagşa ýol ber,	8
Şeýtan işi bibat galsyn.	8
Ýagşy sözge gulak salgyl,	8
Säxer wagty bidar bolgul,	8
Ýagşylardan alkyş algyl,	8
Ömrün artyp zyýat galsyn.	8

¹ A.Bekmuratow. Magtymgulynyň poeziýasynda şaxyrana döp we täzeçillik gözlegleri, Aşgabat, 1989, 103 –sax.

(„Abat galsyn")

Bu ýerde şaxyr öz oý - pikirini ýagny öwüt – nesixatyny sopusylyk taglymaty arkaly ýetirmeklige xereket edýär. („Yslam öýüň abat galsyn") Biziň musulmançylykda şeýle düşünze bar, xer ynsan daň ir turyp, xudaýdan oňat dilekleri dilese, onuň dilegi kabul bolýar. Ine, şaxyr şu düşüňzäni obrazly bermek üçin ýokardaky setirleri getirýär.

Şygyryň üçinzi setirinde „ýagşy" bilen „ýaman“ bir - birine kongrasta goýulýar. „Şeýtan işi bibat bolsun“ diýýär. Ikinzi bentde bolsa oňat gürlemek, oňatlardan alkyş almak, şonda seniň ömrüň zyýat bolsun! diýip oý - pikirini ýetirýär. Seredip otursak ikinzi bentde şaxyr ömür xakynda söz edip, pikir xer xili ýönelişde ösdürilýär. Emma, olary şygyryň xarakteri (didaktikasy) birleşdirip dur, pafos baglanyşdyrýar.

Şeýle forma Berdagyň dörediziliginde-de duş gelýär:

Altaqlama, taltaklama,	8
Bireý urdy diýip žylama,	8
Aş bolaman diýip oýlama,	8
Žigerli bol žasmaxsus balam.	8

(„Balam")

Şaxyryň bubentleri murabba formasynda ýazylan bolup, Magtymgulynyň ýokarda mysal getirilen şygyr setirleri bilen bogun sany, ritmi, beýan ediş stili taýyndan meňzeş bolup gelýär. Ýagn iki goşgy-da sekiz bogunly bolup, barmak ölçeginde ýazylypdyr. Beýle sekiz bogunly şygyr formasy türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynyň esasy formasy bolupdyr.

Ýokarda getirilen şygyr setirlerindäki bogun sanynyň deň saklanmagy elbetde iki xalkyň xer biriniň, ýagny türkmen diliniň ýa-da garagalpak diliniň fonetik düzlüşine gabat gelýär. Magtymgulynyň ulanan kapyýalary birinzi bentde a b a b formasynda galanlary bolsa, Berdagyň eserlerindäki ýaly w w w b formasynda kapyýalaşýarlar.

Iki şaxyryň eserlerinde-de sekiz bogunly a a a b formasyndaky şygyr düzlüşi köp ulanylypdyr.

Mysaly Magtymguly:

Gallan, kimin arlap girse meýdana,	11
Tilki knmin bazy berse xer ýana,	11
Duranda gaýa dek durup merdana.	! 1

Alar erden at salyşy gerekdir.	11
Maggymguly, goç ýgataler çalylyp,	11
Gök damardan gyrmyz ganlar sepilip,	11
At salanda donuz kimin topuly.	11
Aýy kimin asylyşy gerekdir	11

(„Başy gerekdir”)

Diýen setirlerde-de dörtlik formasy ulanylypdyr.

Şeýle forma garagalpak klassyk şaxyrlarynyň-da dörediziliginde köp duş gelýär.

Mysal üçin, Aziniýazyň „Ýigitler" atly goşgusynda:

Ýigitke araby at kerek äýelxa,
 Ikinşi zän kerek xoşraý baziýna,
 Andyn soňra perzent kerek we dün`ýa,
 Dün`ýasyzlar läýliý – näxer taň bolur.

Magtymgulynyň „At kerek" atly murabbasy bilen beýan ediş stili, mazmuny, formasy taýdan ýakyn gelýär. Aziniýaz bu goşgusynda mert ýigide at, aýal, perzent gerekligini aýdýar. Şonlukdan, bu ýerde bir-biri bilen baglanyşykly birlik - merdana ýigit, at, aýal, perzent peýda bolýar. Ine, şular arkaly mert ýigidiň dünýäde ady galmalydyr diýen birlik arkaly ýigidiň söweş gaxrymançylyklary, durmuşdaky orny, ruxy kämilligi belli bolýar diýip şaxyr netize çykarýar.

Beýle ideýalar Berdagyň, „Xalyk üçin“ atly didaktik xarakterdäki goşgusynda-da ösdürilipdir:

Foş zigitke namys kerek, ar kerek,
Käddi boýly nazly nigar ýar kerek,
Uzak zolga ketse katar nar kerek,
Anda şolar xyzmet eter xalyk uşyn.

Bu setirlerde ýokardaky ýaly many gelip çykýar. Seredip otursaň bu ýerde aýratyn bir zat ýok ýaly bolup görünýär. Emma beýle däl. Şaxyryň üçüsinde-de at goç ýigit göz önümize gelýär. Şaxyrlar bu obrazy žanly, xakyky durmuşdaky ýaly suratlandyrýarlar.

Indi goşgularyň şygyr gurluşyna gelsek bu şygyrlar murabba (goşuk) formasynda ýazylypdyr we 11 bogunly. Aziniýazyň goşgusyňyň birinzi setiri 12 bogunly.

Şeýle 11 we 12 bogunlaryň bir bentiň setirlerinde aralaşyp gelişi Mollanepesiň dörediziliginde-de duş gelýär. Şaxyryň şygyrlary esasan murabba formasynda ýazylyp bolup, köplenç, 11, 12 bogunly şygyrlar. Mysal üçin, onuň öwüt-nesihat xarakterinde ýazylyp „Aňsa“ atly goşgusyna ünsümizi çekeliň:

Bedasylyň köňli açylar şer diýseň,	12
Xergiz gitmez il derdine ýor diýseň,	11
Baxyllaryň žany çykar, ber diýseň,	11
Tezeden žan geler, al sesin aňsa.	11

bu bentiň birinzi setiri 12 bogunly, galan setirleri 11 bogunly bolu gelýär.

Şygyrlaryň kapyýasyna gelsek, olar türkmen we garagalpak poeziýasyna maxsus bolan däpleşen we çylşyrymly kapyýalaryň görnüşinde ýagny, bir bentiňki deslapky üç setiriň yzygider kapyýalar bilen başlanyp, soňky setir şygyryň bendiniň ornunda gelipdir. Mysaly, Magtymgulynyň murabbasy a a a b formasynda kapyýalaşyp dur. Ýagny

„meýdana“, „xer ýana „merdana“ sözleri öz - ara kapyýalaşyp, „gerekdir“ redifi olaryň üstüni dolduryp gelipdir. Munda şaxyr çylşyrymly kapyýany çeperçilik bilen ulanylypdyrlar. Sebäbi, „merdan“, „meýdan“ sözleri arab - parsy sözlerinden bolup türkmen diline girip gelipdir. Şaxyr olary ýöneliş sepliginde ulanyp, oňa «a» goşulmasyny goşupdyr. Kapyýalar konsonans arkaly peýda bolan.

Ažynyýazyn, „Ýigitler“ goşgusyndan alnan bentler-de ýokardaky ýaly formada kapyýalaşýar. Ýagny a a a b formasyn. Onda „äýelxa“, „bäziýna“, „dunýa“ sözleri özara kapyýalaşyp, „bolur“ redifi olaryň, bendini gurnaýar. Kapyýalar assonans arkaly peýda bolupdyr.

Berdak we Mollanepesiň ulanan kapyýalar redifli kapyýalar. Berdagyň «Xalyk üçin» goşgusyndan alynan bentde „ar, ýar, nar“ sözleri şygryň kapyýasy bolup, setirleriň soňunda „gerek“ sözi redif kapyýalar assonans we konsonans arkaly peýda bolupdyr. Beýle usuly öz gezeginde Mollanepes hem ulanypdyr.

Şonlukdan, Türkmen we garagalpak klassyk şaxyrlarynyň didaktik xarakterdäki şygrylary döretmekde şygyr düzlüşinde, meňzeşlikleriň bardygy duýulýar.

Şaxyrlar diňe bir murabba (goşuk) žanrynda özleleriniň didaktikasyny döredipdir diýip aýdyp bileris. Sebäbi, olaryň didaktik xarakterdäki şygrylary bir žanr çäginde çykap gidýär.

Şonlukdan, Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda didaktik xarakterdäki şygrylar esasan murabba žanrynda döredildi.

Türkmen we garagalpak klassyk poeziýas`nda gaxrymançylyk kasyda xarakterdäki şygrylar-da köplenç murabba formasyn. Mysal üçin, Magtymguly we Berdak özleleriniň kasydalaryny şu žanr formasyn döredipdir. Beýle xarakterdäki şygrylar irki döwürden bäri gözbaş alyp, asyrlar dowamynda ösüp, (XVIII-XIX asyrlar) türkmen we garagalpak ýazuwly edebiýatynda-da dowam etdirilipdir. Mysal üçin XI

asyrda ýaşan M. Kaşgarynyň „Dewonu lugat it-turk“ kitabynda bir näçe şygrylary duş gelýäris. Olar dörtlik formasynda ýazylypdyr.

Magtymgulynyň „Arşy aglaýa“ „Aly sizindir“ atly şygrylary Berdagyň „Amangeldi“, „Ernazar biý“¹ dessanlary murabba formasynda ýazylan bolup, onda gaxrymançylyk xarakter güýçli. Olar durmuş reallygy, xalk tagdyry bilen baglanyşykly süratlanydyrylypdyr.

Türkmen gaxrymançylykly murabbalaryna xer tärepleme tipologik ýakyn garagalpak şygrylaryna gelende alym K.Žarimbetowyň aşakdaky pikirleri aýratyn ünse laýyk: „Maktaw şygrylary dünýä xalklarynyň edebiýatyna maxsus žanr xadysa. Onuň esasy žanr belgileri äxli edebiýatlarda gabat gelýär. Maktaw goşgulary xer xili edebiýatlarda dürlüçe atlara we çeperçilik formalara eýe bolýar, emma olar bir estetik zat (kategoriýa) esasynda döredilýär. Ýagny göteriňki duýgular esasynda dörelýär“¹ diýip belleýär.

Belli edebiýatçy K.Aýymbetow bu žanryň garagalpak poeziýasynda däpleşen forma bolandygyny belläp, onuň gözbaşyny agzeki edebiýatda bar ekenligini belleýär.

Mysal üçin şaxyryň „Ernazar biý“ eserinden käbir bentleri alyp seredeliň:

Äýel Aýdos baba ölip,
Ornyn tutgy Brnazar biý,
Garagalpakka aga bolyp,
Xükim etgi Ernazar biý.

Şonlukdan, Berdagyň „Ernazar 6iý“ eseri tarixy wakalaryň ýylnamasy bolup tapylar. Onda geçendäki garagalpak xalkynyň milli azatlyk göreşi beýan edilýär.

Şunuň ýaly kasyda eserlar Magtymgulynyň dörediziliginde-de duş gelýär. Şaxyryň „Arşy aglaýa“, „Aly sizindir“, „Döwletalynyň“, «Çowdür xan üçin“ atly şygrylary munuň aýdyň sustnamasy. Mysaly şaxyryň „Arşy aglaýa“ atly goşgusynda:

Ýa Axmet şa! Brde ýaýylsyn çawuň,
Adyň asman gider arşy - aglaýa,

¹ K.Žarimbetow. Täriyp şygrylarynyň žanr käsiýetleri. „Westnik“,

1998,N 7,151-sax.

Gelen nökerindir, gelmedik awun,

Beýiklik zinesin gal paýa - paýa.

Diýip owgan patşasy Axmedi öwýär, taryp edýär.

Şaxyryň „Çowdur xan üçin“ atly elegiýasynda:

Axmet patyşadan xabar almaga,	11
Umyt etdi iller Çowdur xan uçin	11
Sag - salamat baryp gaýdyp gelmäge,	11
Bolmady ykballar Çowdur xan uçun ²	11

diýip wakanyň tragik tamamlanandygyny aýdýar.

Netizede, Berdagyň „Amangeldi“, „Brnazar biý“, Magtymgulynyň „Arşa - aglaýa“, „Aly sizishir“ „Çowdur xan“ „Çowdur xan uçin“, «Döwletalynyň“ ýaly eserlary gaxrymançylyk xarakterdäki şygrylary bolyp xasaplanýar. Bu şygrylar suratlandyryş usullary taýyndan başga - başga bolsa-da, olaryň arasynda meňzeşligiň bardygy duýulýar. Sebäbi, iki şaxyr-da gaxryman batyrlary il serdarlaryny ýokary baxalaýar. Olaryň xalkyň pefdasy üçin işlän işlerini ussatlyk bilen suratlandyrýarlar.

Eserleriň şygry düzlüşi meselesine gelsek, olar murabba formasynda ýazylan bolup. Berdagyň „Amangeldi“, „Ernazar biý“ eserlerinde dessançylyk traditsiýalar güýçli.

Magtymgulynyň döreden duzarba şygrylarynyň bogun sanlaryna gelsek, olar bogun sany taýyndan 11 bogunly bolup gelýär, emma 11 bogundan guralan taryp goşgularyny Berdagyň dörediziliginde duş gelmedik. Şygrylaryň kapyýasyna gelsek, olar türkmen we garagalpak poeziýasynda bar bolan dapleşen formada kapyýalaşýar.

Iki şaxyryň-da taryp şygrylarynyň strukturasy matla bilen başlanýar. Ýagny matla bendi (a b a b) aralaş kapyýa formasynda kapyýalaşyp kelipdir.

Şeýlelikde Berdak we Magtymgulynyň poeziýasynda žanr xem-de formanyň tipologiýasy duş gelýär

Şeýle taryp žanrynda Ažynyýazyň döreden şygrylarda-da ýokardaky ýaly traditsiýalar ýok däl. Onuň bu žanrda ýazan „Ellerim bardy“, „Bardur“ atly şygrylarynda biz ruxy ýagdaýyň özüne maxsus formada, açylyşyny görýäris.

Sorasaň elimdi Kozban bizlerden,
Kalpaňy kazandaý ellsrim bardy.
Käte şykşa, keşirinler sözlerden,
Kýtaý, Konyrat atly ellerim bardy.

Ýa-da:

Begler tärip etsem kalpak ýurtyny,	11
Xup äžep tamaşa elleri bardur.	11
Aryf bolygl xak ýolyna erişken,	11
Mürşidiý mükemmel pirleri bardur.	11

Bu setirler Ažynyýazyň „Bardur“ goşgusyndan alyndy. Bu ýerde şaxyryň oý-pikiri giňişleýin beýan edilipdir Ol äxli garagalpak iliniň gözeli dünýäsini, merdana xalkyny özüniň şygryna salyp bilipdir.

Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda aşyklyk temasyndaky goşgularda-da meňzeşlik duş gelýär.

Magtymguly:.

Illeri bar, diňli-diňli,	8
Sowuk suwly, ter öleňli,	8
Ili gökleň, ady-Meňli.	8
Näzli dildardan aýryldym.	8

(Aýryldym)

diýip öz magşugynyň adyny (Meňlini), onuň ilini (Gökleň) anyk görkezipdir. Garagalpak klassyk murabbalarynda-da şu nusgany görmäge bolýar.

Ažiniýaz:

Bozataýly gülbinafşa nezelim,

Äsälin xärreni gülden bezdirer,
Kırpıkleriň süzip bakkan näzerin,
Ýyldyzdy zaýratyp, tünnen bezdirer.

(„Bozataýly nezelim”)

Ýa-da:

Täriýpiň deýeýin xan Xanymbiýke,
Dünýanyň maxbuby sendin sadara,
Ugylzan ismiňdur sen žanym biýke,
Xub bilän naxubnyň bäre sadara.

(„Sadaga”)

diýip şaxyr öz yşk-söýgüsini şygryna salyp beýan edýär. Xanymbiýke atly (laqaby Gülzan) gyza bagyşlapdyr Bu bolsa öz nobatynda şaxyrlaryň öz maxbubasyny romantik dünýäde beýan etmesi däl, eýsem olar xakyky durmuşy ynsan diýip, olaryň anyk atydyny, ýaşaýan ilini konkret getirýär.

Şonlukdan, bu žanr türkmen we garagalpak poeziýasynda başga žanrlar ýaly ösüş ewolýusiýasyny dowam edipdir.

Garagalpak edebiýatyna muxammas žanryn alyp gelen Ažynyýazdyr. Şaxyr özinin, „Şykty žan» „Oýan“, „Kyz Oraz“, „Beri kel“, „Äý elip“ atly şygryrlaryny muxammas formasynda ýazypdyr. Şeýle forma Magtymgulynyň, Mollanepesiň dörediziliginde-de bar. Magtymgulynyň „Şondadyr“, „Duşsaň derdi belaga“, „Ýasup die-die“, „Žana geldim“, Mollanepesiň „Bäre gel“, „Ner gezgin“ atly şygryrlary muxammas žanrynda ýazylan.

Bu iki xalkyň edebiýatynda paýda bolan muxammas formasynda birnäçe meňzeşlikler bar

Magtymguly:

Lutfy-xakdan bixasap yxsany görgen gözlerim,
Ýüz otuz dört öýde bir myxmany görgen gözlerim,
Egninde dört muxtelef zamany görgen gözlerim,
Xem önünde dört tagam elwany görgen gözlerim,
Dosty iki, bixasap duşmany görgen gözlerim.

Ažynyýaz:

Xaň meni insan žaratt`sh, neýbäxerim közlerim,
Anşa barlar seýir etken, güližzarym közlerim,
Maksudum baryşpa gezdim, yktyýarym közlerim,
Maxsusnen sonra baradur, sakla mazarym közlerim,
Istegen ýerge ýetkergen, ilgir nezerim, közlerim.

Magtymguly bilen Ažynyýazyň muxammesleri baş bentden ybarat.

Şonlukdan, türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda žanr-forma tipologiýasy barasyndaky barlaglarymyzdan şeýle netijä gelsek bolar

Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda baglanyşyk iň ilki şygrylaryň žanrlarynda köze düşýär.

Türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda žanrlar sistemasy xer taraplary bilen bir meňzeş xaraktere eýe.

Türkmen we garagalapak klassyk poeziýasynda giňişleýin ulanylan esasy žanr formasy Murabba žanry bolyp, ol esasyda formalanan şygrylaryň arasynda baglanyşyk bar.

Türkmen we garagalpak klassyk lirikasynda murabba žanrynda formalanan taryp şygrylarynyň obrazlarynda, suratlandyryş usulynda, şygyr düzlüşinde meňzeşlikler bar.

Türkmen we garagalpak klassk poeziýasynda yşky-söýgi şygrylarynyň leýtmotiwinde, suratlandyryş usullarynda, obrazlarynda, şygyr düzlüşinde baglanyşyk bar.

Türkmen we garagalpak kyaassikalyk poeziýasynda muxammes şygyr ölçegi esasynda formalanan eserlerde meňzeşlikler bar.

Netije.

Belli bir maksatlar esasynda ykdysady we medeni gatnaşyklar esasynda galyplaşan garagalpak we türkmen edebiýatlarynyň bir-birleri bilen bolan baglanyşyklary özara täsiriň taryhynyň uzak asyrlara baryp direlýänligini bir näçe edebi faktlar mysalynda görüp çykdyk. Territorial taýdan goňşyçylyk, ykdysady we syýasy umumylyklar, halk dörediziliginiň we ýazuwly edebiýatlaryň meňzeşlikleri, dilleriniň ýakynlygy bu iki edebiýatyň arasyndaky baglanyşlaryň, özara edebi täsiriň ýüze çykmagy hem ösmegindäki iň ähimietli faktorlaryň biri boldy.

Şeýlelikde, türkmen we garagalpak edebi gatnaşyklary xem-de olaryň poeziýalaryndaky baglanyşyklar boýunça alyp baran barlagymyzyň dowamynda biz şeýleräk netizä geldik:

1. Türkmen edebiýatynyň, görnükli wekilleri Magtymguly Pyragynyň, Mollanepesiň döredizilik mekdebi garagalpak şaxyrlarynyň, döredizilik älemine güýç kuwwat bagyşlady.

Olar dörediziliginde beýik söz ussady-Magtymgulyny özlerine ruxy xalypa diýip bilipdirler. Munuň şeýledigini garagalpak alymlary-da belläp geçýär. Garagalpak xalk şaxyry I. Ýasupow «Türkmen klassyk şaxyry Maxtymkuly»² atly makalasynda «Garagalpakstan Magtymgulynyň ikinji şaxyrlyk Watany» diýip belleýär.

2. Iki xalkyň durmuş şertleriniň bir xili bolmagy türkmen we garagalpak şaxyrlarynyň pikir - ideýalarynyň ýakyn bolmagyna sebäp bolupdyr.

Mysal üçin Magtymguly esasy mesele - zaman, döwür, dünýädäki zebir - adalatsyzlyk meselesine şeýle bir köp üns beripdir, oňa tiz - tizden gaýdypdyr. Şeýle pikir-ideýalar Aziniýaz we Berdagyň eserlerinde-de dowam etdirilipdir.

3. Aziniýaz xem, Berdagyň xem dini düşüňzeleri Gündogar mistiklerinden şol sanda Magtymgulydan esas alyp gaýdýar. Sebäbi, orta asyrlardan dowam edip gelýän sufiliği Magtymguly öz döwrüne gelende onuň ideýalaryny giňeldýär. Ony öz döwrüniň nepsini üçin göreşdirýär. Aýratyn xem, din xadymlyryna garşy tankyt taýagyna aýlandyrýar. Sebäbi, sufilik şeýle pikiri ündeýär: taňryny tanyp bilmek we insan bolmak

² Ýasupow I. «Türkmen klassik şaxyry Maxtymkuly» Sowet Karakalpakstany", 15- oktyabr. 1975

üçin birinzi nobatda kämil bolmaly.

Ine, Magtymguly alym xökmünde kämil insan ideýasynyň ýokardaky ýaly ylmy esaslaryny giňişleýin özleşdiren bolsa-da bu taglymatyň özüne örän agyr täsir edenligini şygrylarynda aýdyp geçipdir.

4. Mollanepes we Ažynyýazyň birmeňzeş çeperçilik gurallaryny ulanmagy olaryň pikir- ideýasynyn bir meňzeşligini aňladýar. Mollanepes bilen Ažynyýazyň idealy umumy adamy bu dünýänyň görki, aýal gyzlary bu dünýäniň aýratyn görki diýip xasaplaýar. Mollanepes xem, Äžiniýaz xem aýal gyzlary adamzat ömüriniň güli, xudaý tarapyndan gözel edip ýaradylan ynsan diýip bilipdir. Şonlukdan, bu iki şaxyr gyzlaryň xusny žemalyny, owadan, bir sözli xäsiýetlerini taryplapdyr. Ýagny Mollanepes xem, Ažynyýaz xem gyzlaryň ömürdäki owadanlykdan, gőzellikden ýaradylan diýip düşündirýärler. Şu ýerde iki şaxyryň ömiri düşünişi, ondan täsirlenmegi biri-birine meňzeşdir.

5. Mollanepesiň akyl-nesixat temada ýazylan „Ner gezgin“ atly muxammesi mazmuny ideýasy taýdan Berdagyň «Xalyk uşyn» atly goşgusy bilen bir meňzeş bolup gelýär. Şygyrda şaxyr özüne maslaxat berýär („Könlüm sana nesixat, gezseň serbeser gezgin“) Onuň mazmuny şol döwrüň durmuşyndan alynan, şygryň manysy şeýle adam ömür boýy birine garaşly bolup ýörenden, bir ýyl ınar“ („mert“) bolup ýör, xiç biriniň öňünde dyza çökme diýip netize çykarýar. Ol oý-pikirini obrazly beýan edipdir.

6. Türkmen we garagalpak poeziýasynda giňişleýin ulanyňlan käbir žanr formalary xalk agzeki döredijiligine maxsus formalar bolup xasaplanýar. Alymlaryň pikirine görä şygyr termininiň kelip çykmagy-da xalk agzeki tvorčestwosy bilen baglanyşykly eken. Sebäbi, agzeki tvorčestwoda şygyr esasy orunda durýar.

7. XVIII asyr türkmen edebiýatynda we XIX esir garagalpak klassyk poeziýasynda murabba formasy esasy orundaky žanr xasaplanypdyr.

8. Şonlukdan, türkmen we garagalpak klassyk poeziýasynda žanr - forma baglanyşygyň bar bolmagyna, olaryň şygyr ölçeginiň-de birmeňzeş bolmagy sebäpçi bolmagy mümkin. Bu iki xalkyň edebiýatynda esasy şygyr sistemasy - sillabik (bogun ölçegi) şygyr sistemasy. Ine, şu sistema arkaly goşuk murabba aruz ölçeginden tapawutlanyp durýar.

Peýdalanylan edebiýatlar

- 1.Karimow I. A, Ýangiça fňkirlaş wa işlaş dawr talabi. Toşkent, „Ýzbikiston“, 1997
- 2.Abdullaew W. XYII-XYIII asrlarda Xorezmde Ýzbek adabiýoti.T:1958.
- 3.Aýymbetow K. Xalyk danalyry. Nökis, „Karakalpakstan“, 1988.
- 4.Allambergenowa. P., Garagalpak edebiýatynda Magtymguly dästürleri. kandidatlyk žumys. Nökis, 1999.
- 5.Annamuxammedow. M. «Mattynguly gizlin syryn bar içde...“, Aşgabat, „Magaryf* 1997
- 6.Axmetow. S. Edebiýatşynaslyk. Nökis, „Karakalpakstan“, 1979.
- 7.Axmetow S.Edebiýat xäm kritika. Nökis, 1978.
- 8.Axmetow S. Sultanow K. Edebiýatşynaslyk. Nökis, „Karakalpakstan» 1987.
- 9.Annanepesow M. Magtymguly we onuň zamanasy. Aşgabat, 1991
- 10.Baýniýazow K. Kosyktyň küşi. Nökis, 1977.
- 11.Bekmuradow A, Magtymgulynyň poeziýasynda şaxyrana döp we täzeçillik gözlegleri. Aşgabat, „Ylym“ 1989
- 12.Boboew T.Şe`r ilmi talimi. Toşkent, „Ýkituwçi“ 1996.
- 13.Borisenko W.W, IwaşinW,W Rol` russkoý klassiçeçkoý literatury w razwitii belorusskoý klassiçeskoý literatury načalo XX weka, Minsk, 1936
- 14.Waliew W.Azerbaýžan folkloru. Baku, 1985,
- 15.Garyew S.Türkmen edebiýatynyň Gündogary xalyklarynyň edebiýatlary bilen özara baglanyşygynyň taryxyndan. Aşgabat, 1967
- 16.Genžemuratow B. Azinýaz lirikasynyň poetikasy. Nökis, 1997
- 17.Dadaşzade A. Poeziýa dobra i krasoty. Baku; 1986
- 18.Däýkaraew N. Rewolýatsiýaga şekemgi karakalpak ädebiýaty tariýxynyň oçerkleri. Nökis, 1977

- 19.Däýletowa G. Aziniýaz poeziýasynda dästür we žanaşyllyk. Nökis, 1997
- 20.Žapakov N. we başgalar Garagalpak edebiýaty tariýxy. Nökis, 1983
- 21.Žärimbetow K. Aşyk Ziýuar. Nökis, „Bilim“ 1998
- 22.Žärimbetow K. Täriýp şygrylarynyň žanr käsiýetleri. „Westnik“ 1998-žyl №7
- 23.Inogomow R. Adabiý kardoşlik taronaları. Toşket, 1972,
- 24.Ibroximow M. Asarlar, ýn žildda, 9 žild, Baku, 1982.
- 25.Izzat Sultan. Adabiýot nazariýasi. Toşkent, 1981
- 26.Karimow A., Ädebiýatymyzyň geýpara мәseleleri . Nökis, 1988
27. Kurambaew K „Keýil -keýilden suýişer...“ Nökis,„Bilim“ 1991
28. Kurambaew K. Wzaimnoe obogashenie literatur. Nukus., „Bilim*, 1993
29. Kösäew M. Edebiýat barada söxbet. Aşgabat, 1972
- 30.Қulyew K. Magg`mguly. Aşgabat, „Magaryf“, 1983
- 31.Mämbetow K. Aziniýaz. Nökis, „Bilimⁱ“, 1994
- 32.Mämbetow K. Ädebiýat teoriýaey. Nökis, 1995
- 33.Mämbetow K. Özbek we garagalpak edebi baglanyşyklary. Nökis, 1999
- 34.Muratbaew K. Karakalpak poeziýasynda şygyr düzlüşi. Nökis, 1977
- 35.Orazymbetow K. Xäzirki дәwirdegi karakalpak lirikasynda көrkemlik izleniýşilik. Nökis, 1992
- 36.Turdybaew K. Didaktikalyk şygarmalar - ruuxyý baýlygymyz. Nökis, «Bilim», 2009
37. Äziniýaz. Nökis, 1975
- 38.Äziniýaz. Taňlamaly şygarmalar`g. Nökis, 1981
- 39.Berdak. Taňlamaly şygarmalary Nökis, 1998
- 40.Magtymguly. Şygrylar. Üç tomluk. Aşgabat, 1992.
41. Mollanepes, Lirika. Aşgabat, 1991

Mazmuny

Giriş.....4-sah.

**I BAP. Türkmen-garagalpak klassyk poeziýasynda ideýa-
tematikanyň meňzeşligi we aýratynlygy.....14-sah.**

**II BAP. Türkmen-garagalpak klassyk edebiýatynda çeper forma
xem žanrlaryň tipologiýasy.....39-sah.**

Netize.....55-sah.

Peýdalanylan edebiýatlar.....58-sah.